

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS KATEDRA

Gerda Venčkauskaitė
Lietuvių filologija

KULTŪRINIS MERKINĖS MIESTO PASAKOJIMAS
Bakalauro darbas

Darbo vadovas: doc. dr. Mindaugas Kvietkauskas

Vilnius, 2018

Gerda Venčkauskaitė, *Kultūrinis Merkinės miesto pasakojimas*. Bakalauro darbas, vadovas dr. Mindaugas Kvietkauskas, Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros katedra, 2018

Raktažodžiai: kultūrinis miesto pasakojimas, miesto studijos, Merkinė, Vladislovas Vaza, Merkinės piliakalnis, Merkinės žydai, Magdeburgo teisės, V. Krėvė, M. K. Sarbievijus, S. Stacevičius, L. Mumford.

SANTRAUKA

Bakalauro darbo „Kultūrinis Merkinės miesto pasakojimas“ tyrimo objektas – grožinė ir dokumentinė literatūra, kurioje aprašoma Merkinė, kuriami jos vaizdiniai. Siekiama išsiaiškinti, kokios yra pagrindinės Merkinės miesto kultūrinio pasakojimo linijos ir kaip jos kuriamos grožinėje literatūroje. Tyrimui aktualumą suteikia dabartinė Merkinės kaip tuštėjančio miestelio situacija bei su ja kontrastuojančios, nuolat komunikuojamos kai kurios Merkinės kultūrinio pasakojimo ypatybės, siekis jomis pasinaudojus stiprinti kultūrinį tapatumą ir skatinti turizmą. Tai pirmasis tyrimas, analizuojantis, kaip per grožinę ir dokumentinę literatūrą buvo ir tebėra kuriamos bei stiprinamos kultūrinis Merkinės pasakojimas.

Tyrimo metu atskleista, kad pagrindinės šaltiniuose vyraujančios kultūrinio pasakojimo linijos yra šios: Merkinės „aukso amžius“; Vladislovo Vazos viešnagių ir mirties Merkinėje laikotarpis; pilies ir piliakalnio praeitis; Švč. Mergelės Marijos ėmimo dangun bažnyčios istorija; žydiškoji Merkinė; Merkinės nuosmukis; gamtos kaip kultūrinio pasakojimo linija. Naujausia gausiai komunikuojama kultūrinio pasakojimo linija – Merkinės rotušės istorija. Ji, taip pat Vladislovo Vazos, piliakalnio ir gamtinė linijos yra šiuo metu intensyviausiai komunikuojamos, taip pat siejamos ir su Merkinės turizmo plėtra. Daroma prielaida, kad darbe išnagrinėti M. K. Sarbievijaus, V. Krėvės ir S. Stacevičiaus grožinės literatūros tekstai iš visų grožinės literatūros kūrinių yra turėję didžiausią poveikį kuriant kultūrinį Merkinės pasakojimą.

Gerda Venčkauskaitė, *The Cultural Narrative of Merkinė*. Bachelor thesis, Leader dr. Mindaugas Kvietkauskas, Vilnius University Faculty of Philology, The Department of Lithuanian Philology, 2018

Keywords: Cultural Narrative of the City, Studies of City, Merkinė, Władysław IV Vasa, the castle of Merkinė, the hillfort of Merkinė, Jews of Merkinė, Magdeburg rights, V. Krėvė, M. K. Sarbievijus, S. Stacevičius, L. Mumford.

ABSTRACT

The name of this bachelor thesis “The Cultural Narrative of Merkinė”. The object of research of is the fiction and non-fiction which describes Merkinė. I attempted to discover the main cultural narratives of the city of Merkinė and how those narratives were constructed in fiction. The current situation of Merkinė as a rapidly shrinking city and the contrasting, constantly broadcast historic Merkinė’s stories, along with an attempt to use those stories to strengthen the local cultural identity and increase tourism form the basis of importance of this work. This is the first piece of research which analyses how the cultural story of Merkinė was, and still is being, constructed and strengthened via both fiction and non-fiction.

As a result of my research, I revealed these main cultural Merkinė’s storyline narratives: The “golden age” of Merkinė; Władysław IV Vasa’s visitations and death in Merkinė; the castle and its hillfort; the history of the Church of the Assumption of The Holy Virgin Mary; the Jewish Merkinė, the fall of Merkinė; local nature as a cultural narrative thread. The newest and abundantly talked about cultural narrative of Merkinė – the story of the town hall. The town hall, along with Władysław IV Vasa, the forthill and the local nature narratives are currently the most pervasive stories, which are also being used to promote tourism. It is assumed that the evaluated fiction works of M K Sarbiewski, V Krėvė and S Stacevičius have had the most profound effect in constructing the cultural narrative of Merkinė.

TURINYS

Ivadas.....	5
1. Merkinės kultūrinio pasakojimo šaltinių apžvalga.....	7
2. Kultūrinio Merkinės pasakojimo linijos.....	11
2. 1. Merkinės „aukso amžius“.....	11
2. 2. Vladislovo Vazos viešnagė ir mirtis Merkinėje.....	13
2. 3. Merkinės pilis.....	13
2. 4. Merkinės bažnyčia.....	15
2. 5. Žydiškoji Merkinė.....	15
2. 6. „Dingęs miestas“.....	17
2. 7. Gamta kaip kultūrinis pasakojimas.....	17
3. Literatūrinė Merkinės poetika.....	19
3. 1. Vladislovo Vazos medžioklė M. K. Sarbievijaus „Miškų žaidimuose“.....	19
3. 2. Krėvė kuria Merkinę, Merkinė kuria Krėvę.....	25
3. 3. Merkinė rūke, poetas pūgoje : Stasys Stacevičius.....	41
3. 4. Rašytojai XX a. – XXI a. Merkinės kryžkelėje.....	46
4. Naujasis Merkinės miestelio pasakojimas.....	49
Išvados.....	52
Literatūros sąrašas.....	54

Išvadas

Nors Varėnos rajone esanti Merkinės gyvenvietė atitinka formalųjį miestelio, o ne miesto apibrėžimą, šio **darbo tema** yra „**Kultūrinis Merkinės miesto pasakojimas**“. Istoriniuose, grožiniuose ir reprezentaciniuose diskursuose komunikuojamas Merkinės pasakojimas pasižymi miestui būdingu kultūriniu krūviu ir su didesnių miestų charakteristika sietiniais bruožais. Merkinę kaip „dingusį miestą“ 2015 m. išleistoje monografijoje apibūdina ir jos autorius Ž. Buržinskas: „Esu įsitikinęs, kad Merkinės fenomenas vertas dingusio miesto statuso, kurį pagaliau reikia pradėti vertinti ir suvokti jo svarbą visai Lietuvos istorijai“¹.

Kultūrinis Merkinės pasakojimas įsibėgėja nuo pirmųjų Merkinės pilies paminėjimų XIV a. raštuose, stabtelėja ties Magdeburgo teisių suteikimu XVI a., driekiasi per kelis amžius, prisisotindamas svarbių įvykių ir jų atpasakojimų – iki šių dienų. Bėgant laikui į pasakojimą įsijungia naujos jo gijos arba naujai pristatomos senos.

Šio **darbo temos aktualumas** ryškėja stebint *tris reiškinius*: vietos iniciatorių (kurių susitelkimo taškas dažniausiai yra Merkinės krašto muziejus) pastangas atgaivinti ir populiarinti kai kurias kultūros pasakojimo linijas (Merkinės kaip karaliaus Vladislovo Vazos miesto, Merkinės kaip kunigaikščių miesto; istorinės Merkinės rotušės ir kt.); su kultūriniu pasakojimu susijusią ir šiuo metu vykdomą Merkinės turizmo strategiją; kontrastingą dabartinę Merkinės kaip tuštėjančio miestelio realybę.

Ankstesni tyrinėjimai apima išsamius istorinius miesto paveldo tiriamuosius darbus (pvz., Ž. Buržinsko „Istorinė Merkinės rotušė“ (2015 m.), R. Batūros „Merkinės pilis“ (1970 m.), Z. Baubonio ir kitų autorių kolektyvo „Merkinės uosto povandeniniai archeologiniai tyrinėjimai“ (2002 m.)). Merkinės kultūrinis pasakojimas pristatomas Merkinę reprezentuojančiose knygos, tačiau jose pasakojimas yra *tęsiamas* ir *kuriamas*, bet ne analizuojamas kaip tyrimo objektas. Šis darbas Merkinės tyrimus pastūmėja į naują lauką, nes ankstesnėse atliktose studijose nebuvo aptarta grožinė literatūra kaip Merkinės kultūrinio pasakojimo kūrimo veiksnys.

Tyrimo objektas – kultūrinis Merkinės pasakojimas ir grožinė bei dokumentinė literatūra, kurioje šis pasakojimas atpažįstamas. Šio objekto tyrimui **pasirinkti šaltiniai** gali būti skirstomi į dokumentinę-istorinę bei grožinę literatūrą. Pirmojoje grupėje šiam tyrimui svarbiausios yra Merkinę reprezentuojančios

1 Buržinskas, Žygimantas, 2015: *Istorinė Merkinės rotušė*, Varėna: Varėnos r. savivaldybės Merkinės kraštotyros ir genocido muziejus, p. 121

knygos (N. Vėliaus ir kitų „Merkinė“ (1970 m.), A. Černiausko, H. Gudavičiaus V. Vaitkevičiaus „Merkinės istorijos bruožai“ (2004 m.). Antrojoje – grožinės literatūros – grupėje svarbiausia yra M. K. Sarbievijaus tekstas „Miškų žaidimai“, V. Krėvės padavimas „Milžinkapis“ (iš rinkinio „Dainavos krašto senų žmonių padavimai“) ir rinkinys „Šiaudinėj pastogėj“, S. Stacevičiaus poezija ir eseistika.

Tyrimo tikslai:

- Apžvelgti ir analizuoti istorijos šaltiniuose, grožinėje literatūroje, reprezentaciniuose ir turizmo leidiniuose, dienoraščiuose, memuaruose ir autobiografijose, dabartiniame žiniasklaidos ir medijų lauke susiformavusį, toliau tęsiamą ir kuriamą kultūrinį Merkinės pasakojimą.
- Apibrėžti kultūrinio pasakojimo sampratą ir pritaikyti ją konkrečiam Merkinės miesto tyrimui.
- Apžvelgti ir analizuoti Merkinės kultūrinio pasakojimo raišką grožinėje literatūroje.

Tyrimo uždaviniai:

- Apžvelgti kultūrinio Merkinės pasakojimo šaltinius, suklasifikuoti juos pagal skirtingus aspektus.
- Atpažinti ir įvardinti dominuojančias Merkinės kultūrinio pasakojimo linijas.
- Analizuoti, kaip grožinė literatūra steigia kultūrinio Merkinės pasakojimo linijas (M. K. Sarbievijaus, V. Krėvės, S. Stacevičiaus ir kitų autorių).
- Aptarti šiuolaikinį Merkinės kultūrinį pasakojimą.

Tyrimo metodai: naratyvo ir kultūrinės atminties tyrimai, miesto kultūrologija, šaltinių atranka, analizė ir interpretacija; šaltinių lyginimas; teminė grožinės literatūros analizė..

Teorinė ir kritinė literatūra. Miesto kultūros ir atminties studijoms pasitelkiama šios srities tyrinėtojų L. Mumfordo, Ch. N. – Schulzo, J. Lotmano kritinė literatūra. Aptariant pilies svarbą kultūrinėje atmintyje reikšminga V. Volungevičiaus knyga „Pilies šešėlyje“ (2015 m.). Nemažą darbo dalį sudarančioje V. Krėvės kūrybos studijoje svarbi A. Zalatoriaus kritika.

Darbo struktūra. Pirmoje dalyje trumpai pristatoma kultūrinio miesto pasakojimo bei jo linijų samprata, klasifikuojami bei aptariami Merkinės kultūrinio pasakojimo šaltiniai. Antroje dalyje išskiriamos svarbiausios Merkinės kultūrinio pasakojimo linijos. Trečioje dalyje jos aptiriamos, analizuojant grožinės literatūros tekstus. Didžiausias dėmesys skiriamas V. Krėvės kūriniais, taip pat M. K. Sarbievijaus, S. Stacevičiaus tekstams. Aptariami Merkinės vaizdiniai ir S. Gedos, J. Apučio, L. Gutausko kūryboje. Ketvirtojoje dalyje pristatoma Merkinės kultūrinio pasakojimo šiuolaikinė raiška ir aktualios perspektyvos.

1. Merkinės kultūrinio pasakojimo šaltinių apžvalga

Kultūrinis miesto pasakojimas ir atmintis

Remiantis Jan Assmann, kultūrinio pasakojimu būtų galima vadinti tam tikrą kiekvienoje kultūroje besikuriantį darinį, veikiantį kaip apjungiančioji struktūra. Anot J. Assmann, ši struktūra jungia žmones ir sutiekia jiems bendrą simbolinį pasaulį su panašia patirtimi ir lūkesčiais, įsitikinimais ir viena kryptimi nukreiptais veiksmais².

Šiame darbe ne kartą bus grįžtama prie minties, jog kultūrinis pasakojimas yra tęstinis procesas, kad praeities interpretavimas gali paveikti ateitį, o dabartinės nuostatos – praeities suvokimą, tad pasakojimas gali kisti. Atitinkamai ir visi kultūrinio pasakojimo šaltiniai nėra objektyvūs ir nepakeičiami, jie bet kada gali būti perinterpretuoti, integruoti į naują kontekstą, jais pasinaudojant kultūrinis miesto pasakojimas gali būti pakreiptas kitaip. J. Lotman'o žodžiais, „[...] kultūra yra ne pasyvi saugykla, bet sudaro jos tekstus kuriančio mechanizmo dalį“³.

Taip pat šiame darbe remiamasi prielaida, kad kultūrinis pasakojimas yra ne tik nuolat kintantis, bet ir sudarytas iš skirtingų linijų, nes „kultūros atmintis ne tik vieninga, bet ir vidujai įvairi.“⁴

Pagrindiniais Merkinės kultūrinio pasakojimo šaltiniais šiame darbe laikomos miestą pristatančios knygos bei leidiniai, visi istoriniai naratyvai, lėmę tam tikrų vaizdinių atsiradimą ir įsitvirtinimą, taip pat įvairiais būdais dokumentuoti žmonių pasakojimai, prisiminimai, kultūros paveldo paminklai, meno ir literatūros kūriniai. Remiantis J. Lotman'u, kultūrinio pasakojimo šaltinius galėtume skirstyti ir kitaip.

Atmintį sutapatinęs su tekstų saugojimu, J. Lotman'as ją skirsto, visų pirma, į „**informatyvią atmintį**“, kuri ir yra plokštuminė, išsidėsčiusi vienoje laiko dimensijoje, ir paklūsta chronologijos dėsniui. Antrasis tipas – tai „**kreatyvioji (kūrybinė) atmintis**“. Jos pavyzdys gali būti meno atmintis. Čia aktyvus potencialiai visas tekstų tūris. Vienų ar kitų tekstų aktualizacija paklūsta sudėtingiems visuotinės kultūros raidos dėsniams ir jai negali būti taikoma formulė „pats naujausias – pats vertingiausias“⁵. Analizuodami Merkinės kultūrinio pasakojimo šaltinius, pastebėsime, kad meno (grožinės literatūros) atminties siužetai tai tampa aktualūs, tai nepastebimi, tai vėl aktualūs, nepriklausomai nuo chronologijos. Literatūra yra išsaugojusi didžiulį potencialą nuolat naujai akumuliuoti kultūrinius pasakojimus.

Kultūriniame pasakojime galima išskirti kultūrinio pasakojimo linijas. Anot J. Assmann, esminis kultūrinio pasakojimo arba apjungiančių struktūrų principas yra kartojimas. Pakartojimai užtikrina tai, kad

2 Assmann Jan, 2011: *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 2

3 Lotman, Jurij, 2004: *Kultūros semiotika*, Vilnius: Baltos lankos, p. 299

4 Lotman, 2004, p. 298

5 Lotman, 2004, p. 296

kiekviena veiksmų seka neišsišakos į naujų struktūrų begalybę, o liks atpažįstamu bendros kultūros elementu.⁶ Šiame darbe tam tikras nuolat kartojamas apjungiančias struktūras arba smulkesnius kultūrinius pasakojimus vadinsime Merkinės kultūrinių pasakojimų linijomis.

Nuolat aktualiais išlieka ir kultūros paveldo objektai, kurie savaime yra nebylūs, todėl nuo jų tenka tik atsispirti, ir tuomet pradėti arba tęsti tam tikrą pasakojimo liniją. Anot L. Mumford'o, būtent tokie pasakojimai, o ne patys paveldo objektai, ir yra svarbioji miesto istorijos dalis. Todėl „miesto esmė - tai ne jo pastatų ir architektūrinių konstrukcijų gausa, o iš pirmo žvilgsnio nepastebimas faktas, jog miestas formuoja žmogiškąjį mentalitetą, vaizduotę ir mąstymą, tad miesto tyrėjas jau nebeturi teisės ignoruoti kitos, „neregimosios“ miesto pusės ir kartu redukuoti miesto sampratą į gatvių, pastatų, aikščių, architektūrinių konstrukcijų etc. rinkinį“⁷.

Taigi Merkinės kultūriniam pasakojimui reikalingi šaltiniai ir inspiracijos – tai dokumentiniai ir meno tekstai, reprezentaciniai leidiniai, visais būdais įamžintos istorijos, kultūros paveldo objektai, institucijos, kuriais yra kuriama, įtvirtinama ir komunikuojama miesto tapatybė.

Merkinę reprezentuojantys leidiniai

Išsamiausiai Merkinės miestą šiuo metu reprezentuoja du leidiniai. Svarbiausias ir naujausias – knyga „**Merkinės istorijos bruožai**“, kurios tekstai bus ne kartą cituojami ir šiame darbe. Tai 2004 m. sudarytojų A. Černiausko, H. Gudavičiaus ir V. Vaitkevičiaus išleista puspenkto šimto puslapių apimties knyga, pristatanti Merkinės istoriją, paveldą, kultūrą, geografiją, gamtą. Dauguma tekstų parengė sudarytojai, taip pat prisidėjo M. Lapelė, T. Ostrauskas, L. Kvizikevičius, V. Garliauskas. Kaip teigia knygos sudarytojai, „daugelį šių duomenų sukaupė bei analizavo jau ankstesni Merkinės istorijos tyrinėtojai, visų pirma, kun. Jonas Reitelaitis (1960) ir prof. habil. dr. Algimantas Miškinis (1973), tačiau jų darbai nebuvo publikuoti. [...] Nors tai pirmasis bandymas parašyti kiek platesnę viduramžių bei naujųjų laikų Merkinės miesto, dvaro ir seniūnijos istoriją, deja, vis tiek neišvengiamai lieka kai kurių nepaliestų istorijos temų“.⁸

Anksčiau parengta išsami Merkinę pristatanti knyga – 1970 m. išleista beveik tokios pat apimties (453 p.) „**Merkinė**“. Knyga sudaryta po archeologinės ekspedicijos, vykdytos 1967 m., kuriai vadovavo Norbertas Vėlius, vėliau tapęs šios knygos redakcinės kolegijos pirmininku.⁹ Kitaip nei „Merkinės istorijos bruožuose“, šiame leidinyje apimama didesnė temų įvairovė, o kiekvieną ją aprašo atitinkamos

6 Assmann, 2011, p. 3

7 Mumford, Lewis., vert. Donskis Leonidas, 1996: „Lewis Mumfordas: diskursyvinis miesto idėjos žemėlapis“, *Tarp vaizduotės ir realybės: ideologija ir utopija nūdienos civilizacijos teorijoje*, Vilnius: Baltos lankos, p. 78

8 Černiauskas Algimantas, Vyktintas Vaitkevičius, Henrikas Gudavičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, Vilnius: Lietuvos Istorijos Instituto Leidykla, p. 113

9 Vėlius, Norbertas ir kiti, 1970: *Merkinė*, Vilnius: Vaga

srities specialistas. Tokių autorių čia galima suskaičiuoti kelias dešimtis. Kai kurie iš jų – žymūs humanitarai, menotyrininkai, istorikai. Leidinyje publikuojami tokie tekstai, kaip, pvz., Meilės Lukšienės „Senoji Merkinės mokykla“, Leonardo Saukos „Vestuvinių verkavimų eilėdaros klausimu“ (rašinys apie vestuvių dainas, kurias daugiausiai rinko V. Krėvė), Pranės Dundulienės tekstai apie Merkinės sėjos ir darbo papročius, rankdarbius, Alfonso Andriuškevičiaus tekstas apie tradicinius Merkinės baldus, kitų autorių apie drabužius, apdailą namuose, įvairius rankdarbius, audinius, Zigmanto Pociaus apie antkapius ir kryžius. Yra apžvelgiama J. Čiurlionytės surinkta dainuojamoji tautosaka, V. Krėvės užfiksuoti tautosakos duomenys. Deja, šios knygos egzemplioriai dabar yra reti, o tekstai iš jos retai kur publikuojami. Galbūt ši vertinga knyga yra nustumta nuošalin ir dėl knygoje įpinto, anuomet privalomo sovietinį režimą palaikančio naratyvo.

Merkinė trumpai aptariama ir Lietuvos geografiją, keliones, turizmą, regionus pristatančiuose leidiniuose, tokiuose kaip A. Černiausko ir M. Lapelės knygoje „Didžiųjų girių apsupty: Dzūkijos nacionalinio parko ir Čepkelių rezervato gamtos vertybės“ (2013 m.)¹⁰, R. Tamoliūnienės knygoje „Įsikūrę prie Nemuno: žvilgsnis į panemunės miestų ir miestelių praeitį“ (2014 m.)¹¹, B. Kašelio „Dainava: Seinų kraštas“ (2002 m.)¹².

Keliautojų dienoraščiai

Merkinės geografinė padėtis nuo XIV a. nulėmė jos atsiradimą keliautojų dienoraščiuose. XIV a. pab. kryžiuočių žvalgų laiškuose apibūdinami keliai iki Merkinės ir aplink ją. 1988 m. išleistoje knygoje „Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV- XIX a.)“¹³ publikuota reikšmingų keliautojų aprašymų. Čia publikuojama **1655 m. Stepono Medekšos** kelionės per Lietuvą karo, bado ir maro metu tekstai. S. Medekša keliavo diplomatiniais tikslais, rašė dienoraštį. Nakvodamas prie Merkinės rašo bijojęs valstiečių, kad šie nesukiltų ir neužpultų. Tame pačiame 1988 m. leidinyje publikuojamas ir **1861 m.** veikalas „Kelionė Nemunu“, užrašytas **Vadislavo Sikromlės** pagal realaus keliautojo. kelionę Nemunu, vykusią **1829 m.** Taip pat knygoje publikuoti **1857 m. Konstantino Tiškevičiaus** kelionės Nemunu atsiminimai. Tiek V. Sikromlė, tiek K. Tiškevičiusvaizdžiai aprašo Merkinę, išryškindami miesto praeities ir realaus laiko kontrastą: praėjusį „aukso amžių“ ir „niūrią dabartį“.

10 Černiauskas Algimantas, Mindaugas Lapelė, 2012: *Didžiųjų girių apsupty*, Vilnius: Gamtos pasaulis

11 Tamoliūnienė, Rimantė, 2014: *Įsikūrę prie Nemuno*, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka

12 Kašielionis, Bronius, 2002: *Dainava: Seinų kraštas*, Vilnius: Kultūros paveldo centras

13 Jurginis Juozas, Algirdas Šidlauskas, 1988: *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV- XIX a.)*, Vilnius: Mokslas

Kartojant istorinius naratyvus ir plaukiant Nemunu kaip senais laikais, 2016 m. filmuota laida „Nacionalinė ekspedicija“, kurios metu žurnalistai, istorikai, sportininkai ir kiti laidos kūrėjai plaukė plaustu, aplankydami prie Nemuno įsikūrusius miestelius. Dviejų televizijos laidų metu pristatyta Merkinė. Keliautojų įspūdžiai ir Merkinės pristatymas taip pat publikuoti 2017 m. išleistoje knygoje „Nemunu per Lietuvą“¹⁴. 2018 m. televizijos laidoje „Aplink Lietuvą“ keliaujantys žurnalistai M. Starkus ir V. Radzevičius viešėjo Merkinėje ir taip pat filmavo savo kelionės dienoraštį, kuriame, kaip ir anksčiau minėtų keliautojų dienoraščiuose, nuolat pinasi populiarios Merkinės kultūrinio pasakojimo linijos.

Paveldas ir paminklai

Kultūrinį miesto pasakojimą Merkinėje įkūnija ir išsaugoti istoriniai paminklai: senosios Rotušės akmenys, glūdintys dabartinio Merkinės krašto muziejaus, įkurto cerkvės pastate, grindyse, (ši paveldą 2015 m. suaktualino Ž. Buržinsko knyga „Istorinė Merkinės rotušė“ ()); Merkinės riboženkliai; Merkinės dvarvietė; Merkinės piliakalnis; rusų karių, žydų senosios, lietuvių kapinės; žydų žudymo vieta; istorines vietas ir datas žyminčios lentelės, Jonionių akmenys, Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų bažnyčios kompleksas, XVI a. Jono Delamarsko išlietas varpas su Pacų herbu, Lietuvos partizanų ir jų rėmėjų memorialinio komplekso Lietuvos partizanų ir jų rėmėjų kapas, saugomas Merkinės miesto gatvinis planas, aikštė, Vladislovo Vazos namas.

Grožinė literatūra ir kraštiečių liudijimai

Tęsiant ir kuriant kultūrinį Merkinės naratyvą svarbų vaidmenį atlieka grožinė literatūra, iš kurios didžiausią įtaką šio pasakojimo raidai darė M. K. Sarbievijus, V. Krėvė, S. Stacevičius. Kaip Merkinės dokumentika pasitarnauja ir kraštiečių prisiminimai, dienoraščiai, autobiografijos. XX a. Merkinėje savo memuaruose realybę dokumentuoja A. Miškinis („Manoji Dzūkija“, 1966 m.) J. Bloznelis („Merkinės takais“, 2000), G. G. Gudjurgienė („Atmintis yra rojus“, 2009), A. Kvaraciejus („Policininko prisiminimai“), H. Gudavičius („Gamtmeldžio sodas“, 2013 m.). Partizaninio karo Merkinėje liniją įtvirtina A. Ramanausko-Vanago dienoraštis („Daugel krito sūnų“, rašyta 1952 m., išleista 1991 m.), taip pat L. Baliukevičiaus – Dzūko „Partizano Dzūko dienoraštis“ (rašyta 1948-1949 m., išleista 2002 m.).

Visi šie Merkinės kultūrinio pasakojimo šaltiniai galėtų būti vadinami ir inspiracijomis, jei kultūriniu pasakojimu laikytume bendrą jo linijų akumuliaciją, niekuomet nesustojantį sroventi naratyvą, tarpstantį pirmiausia žmonių kalbose, sąmonėje, prisiminimuose, sapnuose, ir tik vėliau – tekstuose, knygose, kituose materialiuose pavidaluose.

14 Paltanavičius, Saliamonas, 2017: *Nemunu per Lietuvą*, Vilnius: Terra Publica

2. Kultūrinio Merkinės pasakojimo linijos

Merkinės, kaip ir kitų miestų, kultūrinis pasakojimas – lyg audinys, suaustas iš skirtingų siūlų, gijų. Vienos gijos beveik nepastebimos, kitos ryškios ir dominuojančios visose audinio vietose. Šiame darbe atkreipiamas dėmesys į dominuojančias, ryškesnes ir nuolat aktualias Merkinės kultūrinio pasakojimo linijas. Vieni pasakojimai bėgant laikui buvo aktualesni, kiti kažkuriais laikotarpiais buvo ar yra primiršti, tačiau, anot J. Lotmano, „aktualesni tekstus atmintis apšviečia, o neaktualūs ne išnyksta, bet tarsi užgęsta, išsaugodami potencialą“¹⁵. Kita vertus, „atminties kaip visu savo tūriu veikiančio mechanizmo požiūriu praeitis nėra praėjusi“¹⁶, tad ir į kultūrinį pasakojimą bei vienu ar kitu metu aktualias linijas galima pažvelgti ir nusimetus inertišką įpareigojimą mąstyti chronologine tvarka.

Todėl nebūtinai chronologine tvarka aptarsime ir Merkinės kultūrinio pasakojimo audinį, nusidriekusį iki dabar nuo XIII amžiaus, iš kurio archeologai jau yra aptikę gyvenvietės plėtrą, virtimą miesteliu patvirtinančių radinių.¹⁷ Svarbiau bus ne sekti chronologijos, o atpažinti dominuojančias kultūrinio pasakojimo linijas, kurios aptariamos toliau.

2. 1. Merkinės „aukso amžius“

„Aukso amžiumi“ galima vadinti tą laikotarpį, kurį Merkinę reprezentuojantys šaltiniai pristato kaip klestėjimą. Laikotarpį, kuris nulėmė vėlesnį kontrasto pojūtį, kai Merkinė virto paprastu ištuštėjusiu, neretai karo, maro argaisro nusiaubtu miesteliu. „Aukso amžius“ drauge tapo galimu įkvėpimu šaltinių ateities rašytojams, istorikams, etnografams, valdžios atstovams ir visiems, kam susipažinus su informacija apie „aukso amžių“, Merkinė nebeatrodydavo tokia kaip anksčiau, ir kildavo noras kažką pakeisti, kaip nors pagerinti esamą miestelio padėtį, priartinti ją prie to buvusio klestėjimo, o kilęs noras virsdavo veiksmiais. „Aukso amžius“ tapo kultūros pasakojimo varikliu ir kaitą akumuliuojančia jėga. Net jeigu „aukso amžiaus“ iš tiesų nebūtų buvę, bet būtų likęs įtikinamas melas apie jo buvimą, tas melas kaip „placebo“ efektas būtų sukėlęs panašius atoveiksmius ir naujus virpesius kultūrinio pasakojimo lauke.

Kaip rašo V. Vaitkevičius, „savo klestėjimo apogėjų Merkinė pasiekė XVI a. viduryje. Laisvojo – **magdeburginio** – miesto teisių suteikimas Merkinei 1569 m. rodo, kad tuo metu Merkinė turėjo daugelį miestui būdingų bruožų: susiformavusį gatvių tinklą, pažymėtą savo teritoriją, polietninę gyventojų sudėtį (veikė bažnyčia ir cerkvė).“¹⁸ Taigi faktas, kad miesteliui buvo suteiktos magdeburginio miesto teisės yra vienas iš „aukso amžiaus“ įrodymų, net jeigu tuo metu Merkinė dar nebuvo virtusi dideliu miestu, tačiau

¹⁵ Lotman, 2004, p. 297

¹⁶ Lotman, 2004, p. 297

¹⁷ Vaitkevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. 85

¹⁸ Vaitkevičius, Kvizikevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. 114 – 115

to iš jos buvo tikimasi. Anot L. Mumfordo, miesto pradžia, kai lygiuojamasi į kosminę tvarką, siekiama rojų sukurti žemėje, tampa jo galimybių simboliu.¹⁹

Pristatant Merkinės istoriją, paprastai pažymima kultūrinio pasakojimo linija, primenanti apie kadaise klestėjusius **amatus**: „XV a. antroje pusėje Merkinė buvo svarbus amatų, prekybos ir jos kontrolės centras. Miesto gyventojai greta žemės ūkio ėmėsi ekonomiškai pažangesnių ūkininkavimo formų. Urbanistinė ir ekonominė miesto raida, atrodo, buvo ryškiausia nuo XV a. antrosios pusės iki XVI a. vidurio.“²⁰ Iš čia kyla apibendrintas Merkinės kaip amatų centro vaizdinys, nors nurodyti, kurio periodo amatų klestėjimas buvo reikšmingiausias, sudėtingiau. Ne visi tyrinėtojai sutinka, kada labiausiai klestėjo amatai, koks buvo to klestėjimo lygis: „Turimi duomenys rodo, kad Merkinė XV-XVIII a. nebuvo didelis amatų ar kuriuos nors vienos rūšies produkcijos gamybos centras. [...] Ryškią amatų specializaciją istoriniai šaltiniai mieste mini tik XVII a. pirmojoje pusėje. A. Miškinio duomenimis, tuo metu Merkinėje dirbo 19 skirtingų amatų atstovų (Miškinis, 1973 m., 14). [...] Įsteigti cechai mieste veikė neilgai, nes 1695 m. inventoriuje figūruoja vos keli amatininkai: du kalviai, siuvėjas, kubilius ir malūnininkas (Miškinis, 1973, 17).“²¹

Prie amatų klestėjimo vaizdinio naratyvo prisišlieja ir linija, pabrėžianti, kad Merkinė seniau buvo **prekybos miestas**. Kaip rašo V. Vaitkevičius: „Didelę įtaką Merkinės miestui ir jo gyventojams turėjo čia vykusio prekyba bei amatai. Žinoma, kad jau XV a. pabaigoje Merkinėje būta turgaus (Pakarklis, 1956, 97; Miškinis, 1973, 10), veikė amatų tikrinimo įstaiga (Martinkėnas, 1970, 38), muitinė. [...] Plečiantis prekybai ir ekonomiškai stiprėjant vietiniams gyventojams, mieste susiformavo vietinis prekybininkų elitas“.²² Pristatant Merkinės istoriją, dažnai keliama idėja, kad Merkinėje prekyba vykdavo ir naudojantis **upiniais uostais**²³ (Nemuno užutėkyje kiek aukščiau Straujos žiočių ir Merkio žemupyje), kurių buvimo pagrindimui įrodymų galėtų būti ir daugiau²⁴.

Drauge į „aukso amžiaus“ sąvoką intuityviai patenka ir informacija apie tai, kad Merkinėje veikė ir daug **smuklių, užėigų**. Ši linija persipina su Merkinės kaip **kryžkelės** vaizdiniu linija, mat miestas visuomet buvo svarbių kelių (Vilnius – Gardinas arba bent Vilnius – Druskininkai) kryžkelėje, tad į jį užsukdavo keliautojai, bajorai, didikai, taip pat dažnai pravažiuodavo bei apsistodavo **kunigaikščiai**,

19 Mumford, Lewis, 1961: *The City in History: It's origins, it's transformations and it's prospects*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, p. 45

20 Vaitkevičius, Kvizikevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. 113

21 Vaitkevičius, Kvizikevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. 126 - 125

22 Vaitkevičius, Kvizikevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. 125

23 Merkinės krašto muziejaus interneto svetainė: <http://www.merkinesmuziejus.lt/leidiniai-ir-publikacijos-apie-merkines-krasta/merkine/> (tikrinta: 2018-05-01)

24 Vaitkevičius, Kvizikevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. 129

karaliai. Vienas jų – Vladislovas Vaza – tapo atskira ir labai svarbia Merkinės kultūrinio pasakojimo figūra.

2. 2. Vladislovo Vazos viešnagė ir mirtis Merkinėje

Yra žinoma, kad „Vladislovas Vaza (tuo metu sosto įpėdinis) Merkinėje praleido 1630-1631 m. žiemą, slėpdamasis nuo Lietuvoje siautėjusio maro. [...] 1648 m. pavasarį, vykdamas iš Vilniaus į Varšuvą ar medžiodamas, Vladislovas Vaza susirgo ir apsistojo Merkinėje“²⁵. Karalius čia ir mirė, o šis atsitiktinis įvykis tapo svarbia Merkinės kultūrinio pasakojimo dalimi. „Miestą gan plačiai išgarsino ir įvairiomis legendomis apipinta šio karaliaus mirtis miesto aikštėje 1648 m. gegužės 20 d.“²⁶. Žinia nuvilnijo po kitas šalis, taip pasėdama Merkinės vardą daugybėje šaltinių. Vėliau Vladislovo Vazos vardas su Merkine buvo siejamas grožinėje literatūroje, reprezentaciniuose tekstuose, žinia leido šaknis ir tautosakoje, taip gimė ir nepatvirtintų legendų apie karaliaus mirtį. Populiariausia jų teigia, kad „mirdamas jis paprašė jį išnešti iš namo į aikštę, kad žmonės pamatytų, jog ir karalius esąs mirtingas“²⁷.

Merkinę kaip karaliaus mirties vietą mini ir XIX a. pro miestelį keliavę autoriai, pavyzdžiui V. Sikoromlė. O štai 1857 m. pro Merkinę keliavęs Konstantinas Tiškevičius neslėpė nusivylimo tuometine Merkinės padėtimi, kontrastinga „aukso amžiui“ ir laikui, kai čia mirė karalius: „stovi medžioklių ir Vladislovo IV mirties išgarsinta Merkinė, skurdus miestelis, kurio raudoni ir balti mūrai, bokšteliai, griuvėsiai ir istorinės kalvos vos primena geresnes dienas [...]. Bet neisiu gulti, kol nepamatysiu, kur numirė Lenkijos karalius [...]. Netikiu, kad tokioje vietoje mirė Lenkijos karalius, kai šalia buvo jėzuitų vienuolynas. Tikriausiai koks spekuliantas, matydamas, kaip nerūpestingai mes žiūrime į istorijos prisiminimus, šį bjaurų būstą aptaisė tariamu istorinės įžymybės rūbu. Reikėtų tą šlykštinę sulyginti su žeme, idant neprimintų mums, kad kas praeities nemoka gerbti, tas maža ką sugebės nuveikti ir ateityje“.²⁸ Tokiuose K. Tiškevičiaus prisiminimuose atsiskleidžia šios kultūrinio pasakojimo linijos svarba grafo akimis: karaliaus mirtis yra itin reikšmingas įvykis miestui, o miestas tai turėtų suvokti ir atitinkamai branginti šį istorinį įvykį, tinkamai jį įpaminklinti.

2. 3. Merkinės pilis

Merkinės vardas ima figūruoti kryžiuočių susirašinėjimuose nuo XIV a., kartu minima ir Merkinės pilis, kurios pėdsakus iki dabar liudija prie Nemuno, Stangės ir Merkio santakos dunksantis piliakalnis.

²⁵ Vaitkevičius, Kvizikevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. 152

²⁶ Buržinskas, 2015, p. 21

²⁷ Vaitkevičius, Kvizikevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. 153

²⁸ Tiškevičius Konstantinas, Jurginis Juozas, Algirdas Šidlauskas, 1988: *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV- XIX a.)*, Vilnius: Mokslo, p. 210

Nenuostabu, kad pilies naratyvas yra organiškas, neatsitiktinis ir stiprus Merkinės kultūriniame pasakojime. Anot V. Volungevičiaus, „Pilies vaizdinys radosi jos pačios gimimo epochoje, jos architektūra (realiuoju ar idealiuoju atvejais) buvo *reikšmės nešėja* ir sąmonės dirgiklis, katalizavęs žmogiškąją fantaziją“²⁹.

Viena iš reikšmingų ir kultūriniam naratyvui įtaką daranti Merkinės pilies funkcijų – **gynybinė**. Ji, žinoma, neatsiejama nuo pilies motyvo apskritai. Kovoiant su kryžiuočiais Merkinės pilis buvo strategiškai svarbioje vietoje stovėjęs gynybinis įtvirtinimas. .

Nors ir anksčiau apylinkėse gyveno žmonės, gyvenvietės virtimą miesteliu paskatino būtent pilis. „Senąją Merkinės papilio paskirtį galima apibūdinti ne vien kaip gynybinę (jis dengė pilį iš mažiausiai apsaugotos vietos), bet ir ūkinę (plg. čia rastą noragą). Rašytinių šaltinių informacija apie XIII – XIV a. lietuvių pilis leidžia dar plačiau kalbėti apie **ūkinės papilių funkcijas**: čia buvo gyvenama, priimami svečiai, saugomi javai ir pan“³⁰. Nenuostabu, kad suintensyvėjęs papilio gyvenimas, kaip **miesto užuomazga**, vėliau kultūriniame Merkinės pasakojime pasirodo kaip svarbus, o kartais idealizuojamas reiškiny. Itin reikšminga pilis laikyta viduramžiais: „Jau amžininkų pilis buvo pradėta idealizuoti, neretai įgydama erotinės metaforos formą, o to meto literatūros kūriniuose pilis buvo estetizuojama kaip idealus mikropasaulis“³¹.

Ne kartą puolimo metu sudeginta Merkinės pilis buvo atstatoma ir vėl sunaikinama, žinių apie ją nebėra nuo XV amžiaus. „Šiuo metu išlikusi piliakalnio aikštelės dalis yra netaisyklinga, maždaug 5x7 m dydžio, su pylimo likučiais šiaurės rytuose bei rytuose, nutrypta lankytojų ir poilsiautojų“.³² Išlikęs piliakalnis dabar yra turistų traukos centras, kaip ir anksčiau, taip ir dabar neatsiejamas nuo kultūrinio Merkinės pasakojimo. Galbūt dėl savo išskirtinio dydžio ir dėl puikių vaizdų, atsiveriančių į jį įkopus, piliakalnis žadina vaizduotę.

Knygos „Pilies šešėlyje“ autorius V. Volungevičius savo veikalą taip pavadino neatsitiktinai. Pilies šešėlis, anot autoriaus, yra tarsi metafora viso simbolinio lauko, gaubiančio esamą arba nebeišlikusią pilį. „Pilies šešėlyje yra vienalaikė (ir ne tik) jos visuomenė. Šešėlis yra daugiau nei daiktas, jis jį pratęsia, kisdamas priklausomai nuo šviesos srauto (epochos, *Zeitgeist*?) kitimo kampo“³³. Pilis ir piliakalnis yra gaubiami tokio tiršto simbolinio lauko, kad daugiau negu bet kas kitas akumuliuoja kultūrinio pasakojimo prasmes. Anot V. Volungevičiaus, „pilis, tapusi istoriniu savosios epochos *topu*, kartu virto mentaline

29 Volungevičius, Vytautas, 2015: *Pilies šešėlyje: teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys – Aidai p. 9

30 Vaitkevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. 105

31 Volungevičius, 2015, p. 8

32 Vaitkevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. 100

33 Volungevičius, 2015, p. p. 7

kategorija, funkcionuojančia individualioje ar kolektyvinėje (pa)sąmonėje. O kai daiktas tampa kai kuo daugiau nei tik funkcija, jis įgauna keliaujančio paslankaus *vaizdinio* laike pavidalą³⁴.

2. 4. Merkinės bažnyčia

Kultūriniame pasakojime vis išnyra buvusios ir esama Merkinės bažnyčios. L. Mumford'o teigimu, šventyklos, bažnyčios buvimas mieste – viena iš centrinių miesto susitelkimo ašių. Miestas yra išplėtotų santykių simbolis ir forma: mieste susijungia šventykla, turgus, teismas, mokymosi įstaiga³⁵. Merkinėje anksčiau stovėjo Dominikonų vienuolynas, šv. Kazimiero bažnyčia, Jėzuitų vienuolynas ir Šv. Kryžiaus bažnyčia, Šv. Petro bažnyčia, Unitų cerkvė. Dabar yra išlikusi ir kultūriniame pasakojime dažniausiai pasirodo **parapinė Švč. Mergelės Marijos dangun ėmimo bažnyčia**, įsteigta 1387 m.³⁶ „Tikėtina, kad bažnyčia Merkinėje buvo įkurta iškart po krikšto Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislovo Jogailos privilegija 1387-1392 m. [...] Neabejotina, kad šioje bažnyčioje meldėsi ne vienas Lietuvos – Lenkijos valdovas, o karaliaus Vladislovo Vazos kūnas čia netgi turėjo būti pašarvotas po jo mirties Merkinėje 1648 m. gegužės 20 d.“³⁷ Kadangi bažnyčia susijusi su pagonybės pabaiga ir naujos religijos pradžia, su Merkinę lankiusiais valdovais ir Vladislovo Vazos mirtimi, ji susipina su kitais kultūriniais miesto pasakojimais.

2. 5. Žydiškoji Merkinė

Esami istoriniai šaltiniai rodo, kad „Merkinė, kaip ir kiti didžiosios kunigaikštystės miestai, buvo polietninės sudėties, jame gyveno skirtingų tautybių ir konfesijų žmonės, visų pirma, lietuviai, lenkai ir rusai.“³⁸ Visgi svarbiausia etninė mažuma, gyvenusi Merkinėje – žydai, kurių kultūrinis pasakojimas yra platus, atsišakojantis bei nusipelnęs atskiro tyrimo.

Viena Merkinės kultūrinio pasakojimo linija bylojapie žydų klestėjimo laikotarpį, jų **amatus ir prekybą** miestelio centre. „Manoma, kad žydai į Merkinę buvo įleisti dar 166 m. (plg. Martinkėnas, 1970, 42). Veikiausiai Merkinės seniūno (tačiau ne magdeburginio miesto) jurisdikijoje jie įsikūrė XVIII a. pirmojoje pusėje. 1756 m. Merkinėje jau buvo 28 žydų namai, kuriuose gyveno 253 žydai“³⁹. Apie išplėtotą žydų amatų, prekybos tinklą miestelio centre iki pat XX a. ketvirtojo dešimtmečio byloja įvairūs istoriniai šaltiniai, taip pat ir grožinė literatūra.

34 Volungevičius, 2015, p. p. 8

35 Mumford, Lewis, 1966: *The Culture of Cities*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, p. 3

36 Merkinės krašto muziejaus interneto svetainė: <http://www.merkinesmuziejus.lt/leidiniai-ir-publikacijos-apie-merkines-krasta/merkine/> (tikrinta: 2018-05-01)

37 Ten pat

38 Vaitkevičius, Kvizikevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. 119

39 Vaitkevičius, Kvizikevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. 119

Kita žydų Merkinėje kultūrinio pasakojimo linija – tai „**prarastosios žemės**“ linija. Klestėjimo laikotarpis, kuomet veikė trys sinagogos, žydų mokykla, biblioteka, teatras – tarsi žydiškosios Merkinės „aukso amžius“, kurį prisimena dar iki Holokausto iš Lietuvos pasitraukę žydai. Tačiau jeigu lygintume lietuviškąją Merkinės „aukso amžiaus“ ir „prarasto miesto“ naratyvą bei analogišką žydų praradimo istoriją, susijusią su XX amžiumi, regėtume didžiulį skirtumą. Lietuviškasis „Merkinės – dingusio miesto“ naratyvas nuolat pakurstomas patriotiškumo, tautinio sąmoningumo, pasididžiavimo istorija, viduramžių ir LDK idealizavimo. Žydiškasis pasakojimas yra krauju pažymėta drama, kuomet rojus žemėje – nuostabus miestelis tarp upių ir miškų – staiga tapo gyvu pragaru ir per keletą metų beveik visa žydų bendruomenė sunaikinama. Tai protu sunkiai suvokiamo skausmo blyksnis. Galbūt dėl to lietuviai ne itin gausiai komunikuoja šią žydiškąją Merkinės istoriją. Šis pasakojimas sklinda pirmiausia iš žydų, kurie spėjo iki Holokausto išvykti į Vakarų, ir kurių artimieji žuvo Merkinėje, jį perteikia ir Merkinės krašto muziejus.

Organizacija „Jewish Gen“ internete publikavo hebrajų ir anglų kalba užrašytus iš Merkinės pabėgusių žydų prisiminimus elektroniniame laisvai pasiekiamame leidinyje „Merkinė – žydų miestas“.⁴⁰ Čia talpinama kelių dešimčių žydų prisiminimai. Juose nefigūruoja šiame darbe minimos Merkinės kultūrinio pasakojimo linijos (karaliaus mirtis, kunigaikščių miestas, Merkinės „aukso amžius“ XVI-XVII a., pilis ir kt.), tačiau Merkinė matoma kaip prarasti nuostabūs namai. Kultūrinė Merkinės pasakojimo linija, kuri ryški ir lietuviškajame, ir žydiškajame pasakojime – tai Merkinės gamtos grožio linija, kuomet yra žavimasi miestelį supančia gamta.

Kita žydų autorių knyga, kurioje vaizduojama Merkinė – Hario Fišelio autobiografinė knyga. „*Pioneer of Jewish Philanthropy. Forty Years of Struggle for a Principle and the Years Beyond*“, kurioje Merkinė vaizduojama kaip gimtasis miestelis, kurio autorius po daug metų sugrįžta aplankyti. Knyga taip pat lengvai prieinama internetu⁴¹, tačiau nėra versta į lietuvių kalbą.

Šiuo metu Merkinėje yra žydų kapinės. Merkinės krašto muziejaus užsakymu Olga Lempert į lietuvių kalbą 2016 m. išvertė dalį knygos „Merkinė – žydų miestas Lietuvoje“, knyga nebuvo išleista, tačiau jos elektroninis variantas yra prieinamas internete. J. Kvaraciejaus 2015 m. išleistoje autobiografijoje „Policininko atsiminimai“ pateikiama šiek tiek prisiminimų apie vietinių gyventojų santykius su žydais ir Merkinės žydų naikinimą Holokausto metu. Visa tai – tik pradžia to Merkinės žydų „prarastosios žemės“ naratyvo, kuriam komunikuoti dar prireiks daugiau laiko, išteklių ir ryžto. .

40 *Merkinė – žydų miestas Lietuvoje*, prieiga internete: <https://www.jewishgen.org/yizkor/merkine/Merkine.html#TOC> (tikrinta: 2018-05-01)

41 Fishel, Harry, 2012: *Pioneer of Jewish Philanthropy. Forty Years of Struggle for a Principle and the Years Beyond*, New Jersey: KTAV Publishing House

2. 6. „Dingęs miestas“

Jau anksčiau šiame darbe minėta kultūrinė Merkinės pasakojimo linija – dingusio miesto linija. Jos kūrimas yra ypatingu būdu susijęs su kitomis pasakojimo linijomis. Kuo labiau komunikuojamos kontrastuojanti „aukso amžiaus“ linija, tuo labiau ryškėja ir „dingusio miesto“, Merkinės nuosmukio gija.

Kaip pastaruosius dešimtmečius teigia Merkinę pristatantys istorikai, XVII a. antrojoje pusėje miesto augimas sulėtėjo. Tai lėmė bendra krašto ekonominė situacija. „Didžiuoju tvanu“ dar vadinamos problemos – kariuomenių įsiveržimai, gaisrai, epidemijos iki XVIII a. pab. sustabdė miesto plėtrą ir ištuštino sodybas bei namus. Nors vėliau Merkinės vaizdas dar šiek tiek keitėsi, jis mažai skyrėsi nuo daugelio kitų Lietuvos miestelių⁴². „XIX a. pab. nugriovus rotušę, taip pat buvusius jėzuitų ir dominikonų vienuolynų statinius, pačioje XX a. pr. rekonstravus dar Vladislovo Vazos IV laikus menančių rūmų griuvėsius, sunykus upiniam uostui, miestelis pamažu tapo tipine provincijos gyvenvieta“⁴³.

Kontrastas, atsiradęs tarp „aukso amžiaus“ ir vėlesnio laikotarpio pasibaigus klestėjimui, pagimdė „dingusio miesto“ kultūrinio pasakojimo liniją, gyvą iki dabar. 1861 m. veikale „Kelionė Nemunu“ rašytojas Vladislavas Sikromlė užrašė Nemunu 1829 m. keliavusio žmogaus atsiminimus. Pristatant Merkinės praeitį, jau tada buvo priešinamas klestėjimas, siejamassu Jogaila, Žygimantu Augustu, Vladislovu Vaza, medžioklėmis, pilimi, M. K. Sarbievijaus eilėmis, ir miesto nuosmukis: „Šiandien Merkinėje nebėra nei buvusios didybės pėdsakų, nei atsiminimų. Ant kalno lietuvių pilies griuvėsių likučiai, mieste sena mūro bažnyčia, keistos struktūros rusų cerkvė, apačioje apsagstyta krautuvėlėmis, namai, kuriuose mirė Vladislovas IV. Miestelyje kelios dešimtys senų medinių namų, gyventojų per du tūkstančius, daugiausia žydų. Apylinkė nyki ir tuščia“⁴⁴. Nuo tada žinia apie Merkinės nuosmukį buvo pakartota daug kartų bei naudojant įvairias retorines figūras, taip susiformavo kone „dingusio miesto“ kultūrinio pasakojimo linija.

2. 7. Gamta kaip kultūrinis pasakojimas

Gamtinė Merkinės pasakojimo linija – bene vienintelė, neturinti ryškaus istorinio ar tautinio turinio, nors gamtiniai Merkinės apylinkių ištekliai ir nulėmė gyvenvietės bei pilies atsiradimą. Visgi Merkinės gamta kelia panašų susižavėjimą visų tautų ir politinių, religinių pažiūrų žmonėms.

Nemažai apie Merkinės gamtą rašė gamtininkas M. Lapelė, teigęs: „Išskirtinis šio krašto bruožas yra nepaprastai glaudus gamtinių, socialinių, istorinių bei ekonominių veiksnių ryšys, lėmęs Dzūkijos,

42 Vaitkevičius, Kvizikevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. 114 – 115

43 Buržinskas, 2015, p. 25

44 Sikromlė Vladislavas., Jurginis Juozas, Algirdas Šidlauskas, 1988: *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV- XIX a.)*, Vilnius: Mokslo, p. 179

ypač jos miškingojo pakraščio, unikalumą“.⁴⁵ Gamtos ypatybės buvo svarbios žmonių veiklos galimybėms. „Gamtinė Merkinės krašto aplinka, be abejonės, lėmė senųjų merkiniškių ūkinės veiklos pobūdį“.⁴⁶ Kaip aptaria V. Vaitkevičius, tai apima ir žemės ūkį auginant įvairias grūdines kultūras, ir gyvulininkystę, pievų šienavimą pašarui, žvejybą, bitininkystę, medžioklę“.⁴⁷ Medžioklė buvusi valdovų pramoga, nulėmusi karališkojo ir ypač Vladislovo Vazos pasakojimo specifiką, mat puikios, žvėrių pilnos girios ir miškai aplink Merkinę tiko medžioklei. Tad gamtinis Merkinės pasakojimas yra ne tik biologiniai, bet „kartu ir kultūriniai kraštovaizdžiai, nes juose kaip veidrodyje atsispindi šio krašto įsisavinimo istorija, čia gyvenančių žmonių būdas“.⁴⁸

Kaip kuriamas šis gamtinis – kultūrinis pasakojimas? Dažniausiai Merkinę reprezentuojančiuose tekstuose gamtiniai krašto ištekliai pristatomi pasitelkiant aukštą, net panegirinę retoriką, pavyzdžiui: „Retai kuri Lietuvos vieta gali **pasigirti** tokia reljefo ir kraštovaizdžio įvairove“.⁴⁹ Arba, anot Č. Kudabos: „Reljefo skulptūros bei kraštovaizdžio įvairumu Merkinę **pranoksta tik Vilniaus apylinkės. Nėra Merkinėje tik... jūros**“.⁵⁰ Kartais pristatant Merkinę gamtovaizdžio aukštinimas tampa visų kitų kultūrinių pasakojimo linijų jungtimi, pavyzdžiui: „Merkinės krašto simboliu jau seniai tapo Merkinės piliakalnis bei nuo jo atsiverianti Nemuno ir Merkio santaka. **Čia, reto grožio erdvėje, į vieną vietą susibėga dangus, vanduo ir žemė, miškai, laukai ir pievos; [...] Nemuno bei Merkio grožiui neabejingas buvo** ir dzūkas tapytojas Antanas Žmuizdinavičius“.⁵¹ Gamtos grožis neturi neigiamo istorinio, politinio ar kultūrinio krūvio, todėl tampa visuomet tyru pasididžiavimo šaltiniu, kuris gali padėti sutvirtinti bet kurią kultūrinio pasakojimo liniją.

45 Lapelė, Ostrauskas, Vaitkevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. 19

46 Vaitkevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. p. 94

47 Vaitkevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. 96 p.

48 Vaitkevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. 21

49 Černiauskas, Lapelė, 2012, p. 23

50 Kudaba, Česlovas, 1987: „Merkinė“, *Mokslas ir gyvenimas*, 9, p. 16-17

51 Černiauskas, Lapelė, 2012, p. 201

3. Literatūrinė Merkinės poetika

Merkinės vaizdiniai išnyra kelių garsiausių Merkinėje gyvenusių arba viešėjusių rašytojų tekstuose: XVII a. Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus, XX a. pr. Vinco Krėvės – Mickevičiaus, XX a. pab. ir šio šimtmečio pr. – Stasio Stacevičiaus. Grožinėje literatūroje gimusi Merkinė neretai kartoja bei kuria tas pačias populiarias kultūrinio pasakojimo linijas.

3. 1. Vladislovo Vazos medžioklė M. K. Sarbievijaus „Miškų žaidimuose“

XVII a. Europoje pagarsėjęs lotyniškai rašęs poetas Motiejus Kazimieras Sarbievijus, vadintas Sarmatų arba Krikščionių Horacijumi, paskutiniaisiais gyvenimo metais sukūrė „Miškų žaidimus“ („Silviludijas“)⁵². Šiame eiliuotame tekste vaizduojamas ir šlovinamas Dzūkijoje ir dabartinėje Baltarusijoje keliaujantis, medžiojantis Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis Vladislovas Vaza. M. K. Sarbievijus į vaizduojamas keliones galėjo leisti drauge, nes penkerius metus dirbo valdovo pamokslininku⁵³. Tekstuose vaizduojamos erdvės apima įvairius gamtinius kraštovaizdžius, kartais nusikeliama ir į Merkinės apylinkes. Merkinės šmėkštelėjimai M. K. Sarbievijaus poezijoje neliko nepastebėti ir kuriant vėlesnių laikotarpių kultūrinį Merkinės pasakojimą.

Merkinės kultūrinio pasakojimo kūrimo strategijos, pasitelkiant M. K. Sarbievijaus „Miškų žaidimus“

Merkinės paminėjimas Sarbievijaus „Miškų žaidimuose“ nebuvo tik vienas ir nepakartojamas judesys, pinant Merkinės pasakojimą. Poeto eilutės virto laike atsikartojančiu aidu, kartais pasklindančiu visiškai naujais balsais, arba, kaip pasakytų J. Lotman'as – generatoriumi: „tekstai, kurie dėl savo sudėtingos organizacijos yra pasiekę meno lygį, iš viso negali būti pasyvūs pastovios informacijos saugyklos, nes jie yra ne sandėliai, o generatoriai“⁵⁴.

Šis faktas, jog didelį simbolinį autoritetą turintis poetas paminėjo ar net aprašė Merkinę, dažnai pasitelkiamas kuriant Merkinės pasakojimą reprezentuojančiuose, apžvalginiuose, pristatomuosiuose tekstuose. Tokius įrašus galima aptikti jau XIX amžiaus ar net ankstesniuose šaltiniuose. Štai Vladislavas Sirokomlė, aprašinėjęs keliones po Lietuvą, savo 1861 m. išleistoje knygoje „Kelionė Nemunu“,

52 Senosios Lietuvos literatūra, 1253–1795, sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 179, 184

53 Straipsnis http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20111120221953/http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3354&kas=spaudai&st_id=18864 NEDZINSKAITĖ Živilė?

54 Lotman, 2004, p. 298

pristatydamas Merkinę, minėjo: „Čia Vladislovas IV gaminėjosi savo žvėris; čia tarp jo palydovų buvęs Sarbievijus savo lotyniškuose eilėraščiuose *Silviludia* apdainavo čionykščius kraštus“⁵⁵.

1970 m. išleistoje Merkinę pristatančioje knygoje „Merkinė“ rašoma: „1636 m. su Vladislovu Vaza Merkinėje svečiavosi poetas Sarbievijus (1595 – 1640), kuris, nuostabių Merkinės ir Nemuno apylinkių įkvėptas, lotyniškai sukūrė lyrinių eilėraščių ciklą – „Silviliudija“ („Miško žaidimai“)⁵⁶. Merkinės apylinkes apibūdinantis epitetas „nuostabios“ bei Sarbievijaus eilių paminėjimas čia tampa vienas kitą paremiančiais argumentais ir įrankiais drauge, kuriais kuriamas Merkinės grožio ir reikšmingumo vaizdinys. O didžiausią įspūdį, žinoma, užtikrina drąsus ir nepagrįstas tvirtinimas, jog būtent „Merkinės ir Nemuno apylinkių įkvėptas, [Sarbievijus] lotyniškai sukūrė lyrinių eilėraščių ciklą – „Silviliudija“. Šiame reprezentaciniame tekste menininko įkvėpimo šaltiniu virsta būtent Merkinė, jau nebe tikrai „nuostabi“, bet ir tapusi metafizinėmis galiomis praturtintu poezijos įkvėpimo šaltiniu. Vos pakeitus žodžių tvarką į, pavyzdžiui, „[...] lotyniškai sukūrė lyrinių eilėraščių ciklą „Silviliudija“ („Miško žaidimai“), kuriame pavaizdavo ir nuostabias bei įkvepiančias Merkinės ir Nemuno apylinkes“, Merkinės vaizdinys šiame pasakojime netektų to kūrybinę galią suteikiančio krūvio ir liktų tik „nuostabios, gražios“ vietos įspūdis.

„Miškų žaidimų“ poetinė erdvė sutampa su keliais tikrais geografiniais taškais: Birštonu, Šalčininkais, Merkine, Lieponimis, Metelio paežere ir Katros paupiu. Gamtą ir karaliaus aplinką aukštinantys žodžiai Sarbievijaus poezijoje srūva visose šiose minėtose erdvėse. Todėl vienu pagrindinių „Miškų žaidimų“ parašymo motyvu galima laikyti siekį pašlovinti karalių ir jo aplinką. Tad analizuojant anksčiau minėtą 1970 m. knygoje „Merkinėje“ įrašytą reprezentacinį sakinį, matome, kaip poezijos tekstas ir poeto figūra tampa įrankiu Merkinės pasakojimui kurti.

Merkinės pasakojimas ir vėliau buvo kuriamas arba iliustruojamas minint Sarbievijaus indėlį. 1987 m. „Moksle ir gyvenime“ Česlovas Kudaba rašė: „Tais laikais aplinkinėse giriose netrūko karališkų medžioklių. Gamtą, jos nuotaikas „Miškų žaidimuose“ apdainavo Vilniaus universiteto profesorius, žinomas poetas K. Sarbievijus“⁵⁷. Čia prie Merkinės pasakojimo kūrimo prisideda paminėtas Vilniaus universiteto profesoriaus titulas, kuris galimai „Mokslo ir gyvenimo“ skaitytojams atrodo svarus argumentas patikėti tuo, jog poeto, aprašiusio Merkinę, būta reikšmingo, o drauge ir pačios Merkinės.

Sarbievijaus skirtas dėmesys Merkinei minimas ir šiomis dienomis, kuriant miestelio pasakojimą: renginiuose, kuriuose muziejininkai pristato Merkinę, pavienėse publikacijose žiniasklaidoje, Merkinę reprezentuojančiuose socialiniuose tinkluose.

55 Sikoromlė, Jurginis Juozas, Algirdas Šidlauskas, 1988: *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV- XIX a.)*, Vilnius: Mokslas, p. 179

56 Martinkėnas, Vincas, 1970 „Merkinės miestas“, *Merkinė*, p. 42

57 Kudaba, 1987, p. 17

Abejonės dėl „Miškų žaidimų“ autentiškumo

Kuriant Merkinės pasakojimą M. K. Sarbievijaus eilės tampa neabejotinai reikšmingu įrankiu dėl paties poeto simbolinio autoriteto, žinomumo ir pripažinimo visoje Europoje. Visgi autoriaus kūryba, susijusi su Merkine, pastarąjį šimtmetį sukėlė kritikų abejones.

1958 m. anglų slavistas Džonas Sparrow publikavo straipsnį „Sarbievijaus „Silviludijos“ ir jų itališkasis šaltinis“, kuriame išreiškė bei argumentavo įtarimus, jog „Miškų žaidimai“ buvo 1612 m. pirmą kartą suvaidintos ir 1622 m. išleistos italo Mario Bettini pastoralinės dramos „Ludovicus, Tragicum sylviludium“ plagiatas. Tas pačias išvadas anksčiau pateikė ir kiti tyrinėtojai: J. Krzyżanowsk’is, R. Ganszyniec’as, T. Sink’as. Dalis kritikų, žinoma, šią poziciją neigė (pavyzdžiui, „Miškų žaidimų“ vertėjas į lietuvių kalbą Albinas Žukauskas).⁵⁸

Galima spėti, kad abejonės dėl literatūros kūrinio autentiškumo galbūt niekuomet nepasiekė tų, kuriems kuriant Merkinės kultūrinį pasakojimą, geru įrankiu tapo ir Sarbievijaus kūryba. Gal dėl to, kad Albino Žukausko pratarinėje prieš publikuojamą „Silviludijų“ vertimą apie tai nerašoma, o gal dėl to, kad Merkinės pasakojimo kūrėjai ir tie, kas gilinasi į grožinės literatūros kontekstus, nėra tie patys žmonės. Tačiau nepaisant plagiato šešėlio, Merkinės reprezentavimo diskursuose „Miškų žaidimai“ vis tiek yra drąsiai pasitelkiami.

Merkinės vietovių atpažinimo „Miškų žaidimuose“ problema

Kuriant Merkinę reprezentuojančius, pažintinius tekstus, Sarbievijus ir „Miškų žaidimai“ minimi kaip praeities faktai, tačiau poezijos eilutės necituojamos. Kitaip yra su, pavyzdžiui, Vinco Krėvės tekstais apie Merkinę, kurių ištraukos kartais tampa net ir Merkinę pristatančių lankstinukų svarbiausiu reklaminiu šaukiniu, pirmose pastraipose, epigrafuose cituojant V. Krėvės žodžius. Jei Sarbievijus savo populiarumu ir pripažinimu netgi pralenkė V. Krėvės literatūrinę šlovę, kodėl reprezentaciniuose tekstuose pristatant Merkinę paprastai nepasinaudojama galimybe pacituoti bent kelias „Miškų žaidimų“ eilutes? Užuo tą padarius, paprastai kuriamas tekstas apie tekstą, Sarbievijaus indėlį apibūdinant naujais žodžiais, tokiais kaip „apdainavo Merkinę“⁵⁹. „Miškų žaidimai“ nėra cituojami, tarsi tai būtų neišlikę tekstai.

Gali būti, kad „Miškų žaidimų“ citavimas Merkinę pristatančiuose tekstuose atrodo komplikotas dėl to, kad nėra aišku, kurie „Silviludijos“ tekstai tikrai vaizduoja būtent Merkinės apylinkes.

⁵⁸ Nedzinskaitė, Živilė, 2012: M. K. Sarbievijaus „miškų žaidimai“ (sylviludia): tekstologinė analizė ir imitacijos problema, prieiga internete: <https://goo.gl/8ZYNhJ>, (tikrinta: 2018-05-01)

⁵⁹ Kudaba Č. „Merkinė“, publikuota „Mokslas ir gyvenimas, 1987, Nr 8, p. 17

„Miškų žaidimus“ sudaro dešimt eiliuotų tekstų, turinčių savo epigrafus, iš kurių šeši nurodo vietovardžius ir leidžia įsivaizduoti apytiksles geografines vietas.

Pirmojo „Miškų žaidimo“ erdvė nurodoma epigrafe: „Kai šviesiausiasis Vladislovas IV, Lenkijos karalius, atvyko į Birštono miškus medžioti“⁶⁰. Antrasis „Miškų žaidimas“ keliai į Šalčininkus: „Piemėnų šokis rytą, Vladislovui atvykus į Šalčininkus medžioti“ (MŽ, 14). Trečiojo teksto erdvė – netoli Katros upės, tekančios Dzūkijoje, dabartiniame Baltarusijos – Lietuvos pasienyje: „Vladislovui medžiojant prie Kotros, paunksnėje sėdinčio poeto ir dvariškio dialogas“ (MŽ, 16). Įvardinama IV – ojo „Miškų žaidimo“ vietovė – Merkinės apylinkės: „VĖJUI / Kad švelnintų vidudienio kaitrą ir Vladislovo nuovargį, medžiojant Merkinės laukuose“ (MŽ, 17). Dar kartą Merkinės erdvė nurodoma jau VII – ojo „Miškų žaidimo“ epigrafe: „ŠEŠĖLIAMS / Kad Vladislovo medžiotojus Merkinėje gintų nuo vasaros kaitrų“ (MŽ, 23). Šie Merkinę minintys tekstai tarsi apskliaudžia IV – ajį ir VI – ajį „Miškų žaidimą“, kuriuose jokie vietovardžiai nėra minimi, tad erdvė nėra tiksliai nurodyta. Paskutiniuose „Miškų žaidimų“ tekstuose minimi kiti Dzūkijos vietovardžiai: Metelio ežeras (VIII – ajame „Miškų žaidime“) ir Lieponys (X – ajame „Miškų žaidime“).

Nors Merkinė nurodoma tik IV – ajame ir VII – ajame „Miškų žaidimų“ tekstuose, susidaro įspūdis, kad V – ojo ir VI – ojo tekstų, kuriuose jokie tikriniai vietovardžiai nėra minimi, erdvė išlieka nepakitusi – tai Merkinės apylinkės. Be to, toks pojūtis kyla įsivaizduojant karaliaus maršrutą po minėtas erdves, besitęsiantį atitinkamai pagal poemos epigrafuose nuosekliai vardijamas vietas. Didelių šuolių žemėlapyje tarsi nėra, tad gali kilti pojūtis, jog aprašyta viena nepertraukiama kelionė, o V – ojo ir VI – ojo „Miško žaidimų“ tekstų neįvardintas erdves norisi priskirti Merkinės apylinkėms.

Kuriant Merkinės pasakojimą labiau pasitarnautų eilutės, kuriose liaupsinama apylinkių gamta, tačiau tokio turinio daugiausia aptinkama būtent minėtuose tiesiogiai su vietovardžiais nesusietuose V – ajame ir VI – ajame tekstuose, o Merkinę mininčiuose IV – ajame ir VII – ajame „Miškų žaidimuose“ pagyrų gamtovaizdžiui beveik nėra. Galbūt negalint tvirtinti, jog cituojamos eilutės aukština būtent Merkinės apylinkių grožį, kuriant Merkinės pasakojimą nuo Sarbievijaus poezijos citavimo yra apskritai susilaikoma.

Merkinės kultūrinio pasakojimo linijos „Miškų žaidimuose“

Merkinės diskurse Sarbievijus ir jo poezija pasitelkiama paryškinant net kelias kultūrinio pasakojimo linijas.

60 Sarbievijus, Motiejus Kazimieras, 1958: *Miškų žaidimai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, p. 13 (toliau cituojant iš „Miškų žaidimų“, žymima trumpiniu MŽ ir nurodomas puslapis)

Pirmoji Sarbievijaus stiprinama kultūrinio pasakojimo **linija** driekiasi per **Merkinės ir Vladislovo Vazos sąsajų tinklus**. Anot M. K. Sarbievijaus kūrybą tyrinėjusios Ž. Nedzinskaitės, Sarbievijus sukūrė ne vieną kūrinį, dedikuotą ryškioms asmenybėms, o ypač Vladislovui Vazai: „Savo kūryboje Sarbievijus nemažai vietos yra paskyręs žymiesiems to meto asmenims (popiežiui Urbonui VIII, Ferdinandui II, Liudvikui XIII), taip pat Lenkijos ir Lietuvos valdovams: mažiau Žygimantui Vazai (jam dedikuotas vos vienas kūrinys „Lyric“, II, 22), gerokai daugiau – Vladislovui („Lyric“, I, 15; II, 28; III, 10; IV, 38, ep. 11)“⁶¹.

„*O vis tik karalius / Medžioja, nes mėgsta medžioklę, / Nes rasti laimikį — garbė!*“, rašo Sarbievijus IV – ajame „Miškų žaidime“, pateikdamas Vladislovo Vazos medžioklės motyvus: malonumas ir garbė, ir visa tai jis gauna būtent Merkinės apylinkėse.

Paprastai kultūriniame Merkinės pasakojime savo svarba konkuruoja du kunigaikščiai: Žygimantas Augustas, svarbus Merkinei dėl 1556 m. pakartotinai suteiktų Magdeburgo miesto teisių, ir Vladislovas Vaza, kurio mirtis 1648 m. Merkinę ypač išgarsino Merkinės apylinkėse medžiodavo ir kiti kunigaikščiai, tačiau būtent Vladislovas Vaza su Merkine liko susietas iki šių dienų besidriekiančia pasakojimo gija, vedančia per tautosaką, grožinę literatūrą ir Merkinės paveldą. Tad Vladislovo Vazos medžioklės vaizduojantys Sarbievijaus „Miškų žaidimai“ stiprina vieną aktyviausių, neužmirštų bei potencialo turinčių kultūrinio pasakojimo linijų.

Minėtoji karališkoji Vladislavo Vazos ir Merkinės kultūrinio pasakojimo linija lemia ir **antrosios kultūrinio pasakojimo linijos**, kurią stiprina Sarbievijaus poezija, buvimą. Tai – pasakojimas apie **Merkinės gamtos išskirtinumą**. IV – ajame – VII – ajame „Miškų žaidimuose“, kuriuos visiškai arba bent iš dalies galima sieti su Merkine, jos apylinkių gamtos turtingumą pirmiausia išduoda poezijoje glūdintys loginiai atsakymai. Jeigu šioje erdvėje vyksta karališkoji medžioklė, vadinasi, miškuose yra žvėrių. Tačiau kitaip nei M. Husoviano „Giesmėje apie stumbrą“, gamtos didybė vaizduojama ne poetizuojant medžiojamų žvėrių ypatybes, o pabrėžiant gamtos kaip karaliui tarnaujančios jėgos svarbą. „Šilai, / Žavėkit ją sava grožybe. / Karaliau, viskas, ką matai, / Čia stengias tau įtikti“ (MŽ, 13) – atskleidžiama jau pirmajame „Miškų žaidime“, kurio erdve nurodytos Birštono apylinkės. Visoje „Silviludijoje“ gamta įkūnija karaliui paklūstančių, dėl jo besistengiančių dievybių vaidmenį.

Ketvirtojo „Miškų žaidimo“, epigrafas kreipiasi į vėją: „Kad švelnintų vidudienio kaitrą ir Vladislovo nuovargį, / medžiojant Merkinės laukuose“ (MŽ, 17). Vėjai – ir gamtinės, ir antgamtinės dieviškosios jėgos, kurios visos pasitelkiamos siekiant įtikti valdovui ir jo palydai: „Jūs dvelkit kaitrų

61 Nedzinskaitė, Živilė, 2011: „Tas valdovas, kuris liks visada ramus“: Žygimantas ir Vladislovas Vazos M. K. Sarbievijaus kūryboje“, *Literatūra ir Menas*, 3354, prieiga internete: <https://goo.gl/awqoaH> (tikrinta: 2018-05-01)

pusdienį, / Gaivindami medžiotojus! / Vėsia ranka / Nubraukit nuo kaktos / Jiems prakaitą! / Strėlėms sparnus prisekit, / Eikliems medžiotojų šunims / Suteikit savo greitį!“ (MŽ, 17). Ketvirtajame „Miškų žaidime“ minimų vėjų dieviškosios galios – greitis ir gaiva. Šešėliai taip pat savo galią gaivinti pasitelkia, siekdami pamaloninti karaliaus palydą: „VII MIŠKŲ ŽAIDIMAS / ŠEŠĖLIAMS / Kad Vladislovo medžiotojus Merkinėje gintų nuo / vasaros kaitrų“ (MŽ, 23).

Gamta poetizuojama, joje pulsuoja įvairiausios energijos, sąveikaujančios su dieviškaisiais pradais. Eroso dvasia įsismelkia į kiekvieną prasiskleidusį žiedą: „Jei nusikamavę / Medėjai sugultų į pievą [...] / O jūs, besišypsančios gėlės, / Apglėbkite jų veidus / Ir meiliai bučiuokit!“ (MŽ, 18) .

Magiškausia gamtos metafizinė didybė, sukelianti poetui ir dieviškąjį įkvėpimą (kaip liudija epigrafas: („Dvariškiams neišėjus medžioti, poetas klaidžioja po miškus ir pievas, / arba gėrėjimasis dangaus grožiu, (MŽ, 19)), skleidžiasi būtent penktajame „Miškų žaidime“, kurį Merkinės kultūrinio pasakojimo kontekste iš dalies komplikuoja jau anksčiau minėtas vietovardžių nebuvimas. Šiame tekste žvilgsnis nuolat klaidžioja nuo žemės iki dangaus, personifikuojant aukštai ir žemai esančius gamtos kūnus: „Nors rausvas Šunio / Žvaigždynas loja“ (MŽ, 17). Karaliui paklūstančios gamtos įtampoje prabylantis poetas išgyvena intensyviausią patirtį, susiliejimą su žemės, dangaus, ugnies, vandens ir oro sferomis, pakilimą virš savos patirties, ekstazę: „Žiedų tėvai — žolynai, / Jūs, gėlės — pievų žvaigždės, / Jūs, rožės — sodų perlai, / Ir jūs, miškingi šlaitai, / Jūs keliat mano mintį, / Ir ji su meile skrenda / Laukais, tarytum rinktų / Dangaus malonės medų“ (MŽ, 19). Galiausiai ši mistinė patirtis verčia užduoti egzistencinius klausimus, ieškoti dieviškųjų jėgų („Tik jūs, kaip niekas, man parodot / Didžios galybės išpaustas pėdas / Ir dangiškąsias formas. / Dievybės esat veidas“ (MŽ, 19)), trokšti susijungimo su dievybe, su amžinybe: „Kada ateis tas metas, / Kai leista bus pažvelgti / Į tavo veido šviesą?“ (MŽ, 19).

Taigi gamta kupina dieviškųjų pradų, tačiau ji tėra aplinka, supanti savo centrą – valdovą: „Valdovas yra ašis, apie kurią sukasi šalies gyvenimas, jos gerovės garantas, visus sluoksnius jungiantis laidas“⁶². Merkinės gamta čia atsiskleidžia fantastinėmis savybėmis, kurios reiškiasi tik dėl Vladislovo Vazos pasirodymo šioje aplinkoje. „Miškų žaidimuose“ nuolat keičiasi erdvės (Merkinė, Birštonas, Šalčininkai, kt.), ir gamtos galios malonina karalių visose erdvėse. Susidaro pojūtis, kad ne medžiotojai keliauja iš vienos erdvės į kitą, o pačios erdvės yra pritraukiamos į Vladislovo Vazos maginį lauką, visą gamtą priverčiantį patarnauti valdovui.

Trečioji Merkinės kultūrinio pasakojimo linija, kurią iš dalies patvirtina ir Sarbievijaus eilės – tai **kryžkelės reikšmė**. Merkinė garsėjo savo kryžkelėmis: upių santaka, tarpine stotele kelyje Vilnius – Gardinas. Miestas nuolat tapdavo prieglobsčiu pakeleiviams ir medžioti atvykstantiems didikams:

62 Nedzinskaitė, 2011

„Atrodo, kad pagrindinių taurių žvėrių medžioklė buvo didžiųjų kunigaikščių ir jų paskirtų asmenų prerogatyva. Medžioklė traukė valdovus atvykti į savo dvarus Sūduvos girios pakraščiuose (ir į Merkinę) [...]“.⁶³

„Miškų žaidimuose“ minimas „prieglobstis“, „svetingumas“ brėžia ribą tarp vietinio gyvenimo ir atvykėlių: „Medžiokliai, nuo saulės pabėgę, / Sau prieglobstį rasi, / Apgaubs jus vėsiom palapinėm / Svetingi šešėliai, / Šviesos pasitraukiančios priešai.“ (MŽ, 23). Atskleidžiamas ir vietinių bei atvykėlių ryšys: čiabuviai piemenys kviečiami linksminti ir pagerbti svečius šoku: „Eikškit, jauni piemenėliai, / Mes pievoj, prie šaltojo Merkio. / Sušoksim ratelį! / O jūs, kilmingieji rūmiškiai, / Ant kriausio susėdę, žiūrėkit!“ (MŽ, 23).

Taigi Merkinės tekstuose Sarbievijaus poezija, paprastai padeda išryškinti miesto ir Vladislovo Vazos sąsajas, Merkinės gamtos ypatingumą, geografiškai ir istoriškai svarbią kryžkelę. Merkinę reprezentuojančiuose tekstuose Sarbievijaus poezija nėra cituojama, tačiau žinia apie jos buvimą naudojama kaip vieną ar kitą kultūrinio pasakojimo liniją pagrindžiantis argumentas. Argumentui svarumo suteikia simbolinių laukų sutelkimas: Sarbievijaus pripažinimas visoje Europoje, Vladislovo Vazos figūros politinė svarba, kolektyvinėje sąmonėje glūdintis didžiavimasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija. Esami Sarbievijaus poezijos paminėjimo būdai išvengia susidūrimo su „Miškų žaidimų“ plagijavimo klausimu arba su vietos neapibrėžtumo problema šiame kūrinio, todėl šios niekaip neatsispindi Merkinės kultūriniame pasakojime, taip pat ir nemenkina argumento svarbos. Kita vertus, galbūt minėtos aplinkybės (plagiato ir vietos neapibrėžtumo klausimai) Sarbievijaus figūrą Merkinės kultūriniame pasakojime leidžia naudoti ribotai ir jos reikšmių nepavykstaišplėsti, pavyzdžiui, iki Sarbievijaus įpaminklinimo (Merkinėje nėra Sarbievijaus vardu pavadintų gatvių, aikščių, nėra ir jokių kitų atminimo ženklų).

3. 2. Krėvė kuria Merkinę, Merkinė kuria Krėvę

Anot A. Zalatoriaus, „Kas tik susipažįsta su Vinco Krėvės kūrybos visuma, kiekvienam ta kūryba pirmiausia pasirodo įvairi“⁶⁴. Tačiau Merkinės kultūriniam pasakojimui svarbiausia yra Vinco Krėvės kilmė ir kūriniai, susiję su Dainavos kraštu. Subartonių kaime greta Merkinės vaikystę praleidęs, pradinę mokyklą Merkinėje lankęs Vincas Mickevičius-Krėvė vėliaurinko tautosaką Merkinės apylinkėse ir savo kūrinuose kelis kartus vaizdavo Merkinės erdvę. Daugiausia jos aprašymų pasirodė apsakymų rinkinyje

63 Vaitkevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. 97 p.

64 Zalatorius, Albertas, 1998: *Literatūra ir laisvė*, Vilnius: Baltos lankos, p. 266

„Šiaudinėj pastogėj“ (1922 m.), apysakos „Raganius“ (1939 m.) dalyje apie Simajudo turgų ir Merkinės piliakalnį bei pilį vaizduojančiame padavime „Milžinkapis“ (1912 m.).

Zalatorius pažymi, kad gausią „Vincos Krėvės kūrybą ir jo, kaip žmogaus, piliečio ir menininko, įnašą į lietuvių, tam tikrais atvejais ir Europos, kultūrą galima nagrinėti įvairiausiais aspektais. Pažvelgus iš vieno taško pamatysi vienus, iš kito – kitus momentus. Pasirinkęs vienus kriterijus ir mastelius, surasi vienokias vertybes, pasirinkęs kitus – kitokias.“⁶⁵ Šiame darbe minėtuoju V. Krėvės tekstų tyrimo kriterijumi yra pasirinktas konkretus aspektas - Merkinės vaizdiniai. Todėl į analizės lauką patenka tik minėtieji kūriniai. Tokia atranka pagrįsta – juk ir Merkinės kultūrinio pasakojimo kūrėjai pastarąjį šimtmetį beveik visais atvejais dėmesį kreipdavo tik į Krėvės tekstų sąsajas su Merkine.

Idealus gamtovaizdis

V. Krėvės apsakymų rinkinio „Šiaudinėj pastogėj“ ir apysakos „Raganius“ personažai gyvena sodžiuose šalia Merkinės. Kai pagrindinė, svarbiausia erdve lieka sodžius, miestas įgyja papildomą funkciją – jis tarsi kontrastuoja kaimui, paryškina jo lėtą laiko tėkmę, ramius peizažus, natūralius gamtos ciklus. Pavyzdžiui, apsakymas „Silkės“ pradedamas tokiu gamtiniu vaizdu: „Buvo pusiaugavėnis. Į pavasarį virto. Dienos buvo šiltos, saulėtos; sniegas tirpo, viršukalniai visur juodavo; klonelėmis, vagomis, vidukelėmis bėgo upeliai ir šniokšdami pasakojo pavasario pasaką, pranešdavo, kad jisai jau arti arti...“,⁶⁶. Tolimesnio veiksmo erdvė išlieka kaimiškoje aplinkoje, tačiau ją aplanko „kitas, svetimas“ – žydas, atėjęs iš miesto. Gamtos ir miesto sandūra yra nuolatinis procesas V. Krėvės apsakymuose. Kalbėdamas apie vietos dvasią (lot. *genius loci*), Ch. N. Schulzas įvardina, kad jos diskursą paprastai sudaro pirmiausia natūraliai gamtos suformuota aplinka, ir, antra, dirbtinė žmogaus sukurta aplinka, atsižvelgus į gamtinio formato sandarą arba ją ignoruojant, t. y., atimant iš vietos esmines, nepakartojamas jos savybes.⁶⁷

Kai V. Krėvė rašė šiuos apsakymus, jis jau buvo apkeliavęs nemažai Europos, išplėtęs akiratį studijų metu. Ir nors su V. Krėvės biografija nesusipažinusiam skaitytojui gali susidaryti įspūdis, kad kaimiška aplinka vaizduojama tiesiogiai joje esant ir niekada iš jos neišvykus, iš tiesų V. Krėvė prie Merkinės esančius sodžius vaizdavo turėdamas iš ko rinktis. Matęs Peterburgo, Kijevo, Lvovo aplinką, Baku ir Azerbaidžano kalnuotas vietas, ir Lietuvos didžiuosius miestus, jis kūryboje grįžo prie gimtųjų vietų. Kaip pastebi A. Zalatorius, Krėvė jų gamtą ir kaimą sąmoningai vaizdavo kaip retenybę. „Krėvės kūryboje ryškų pėdsaką paliko gimtųjų apylinkių gamta ir apskritai konkretus Dainavos peizažas“⁶⁸.

65 Zalatorius, Albertas, 2003: *Vincas Krėvė: nebaigta monografija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 21

66 Krėvė, Vincas, 1945: *Šiaudinėj pastogėj*, skaitmeninė versija: <https://docs.google.com/viewer?url=http://antologija.lt/files/pdf/vincas-kreve-siaudinej-pastogej.pdf> (tikrinta: 2018-05-0)

67 Samalavičius, Almantas, 2012: „Vietos dvasia“ Christiano Norberg – Schulzo architektūros fenomenologijoje“, *LOGOS*, 71, p. 122

68 Zalatorius, 2003, p. 294

Kaimiškos vietovės, gamtinės aplinkos vaizduojamos lyg sustingusios laike: nepalietos politinių perversmų, lyg tykaus, laike įšaldyto, bet „tikro“ gyvenimo inkliuzai. Anot A. Zalatoriaus, Krėvės kūryboje gamta yra labai svarbi, nes ji ne tik žmogų džiugina, bet ir „kelia klausimus, keičia sprendimus, kitaip išrikiuoja vertybes, žadina savigarbą, veda į ekstazę“⁶⁹.

V. Krėvės prisiminimai apie gimtas Merkinės apylinkes kūryboje susilieja ir su sava patirtimi. Todėl jo apsakymuose aptinkama gamtinė Merkinės pasakojimo linija itin natūrali, organiška. V. Krėvės dukra Aldona Ona Krėvaitė yra pasakojusi, jog tėvas ją kartais nusiveždavęs į Merkinę, o čia parodydavęs savo įkvėpimo šaltinius: „Jis vedė mane prie tų ežerų ir pasakojo labai daug, ir aš mačiau visas tas moteris, visus tuos žmones, visokius didvyrius, kurie staiga iš tų ežerų kyla. Žinoma, tai buvo rūkas“⁷⁰.

Apsakymų gamta skiriasi nuo gamtos, vaizduojamos padavimuose. „Milžinkapyje“ gamtos jėgos hiperbolizuojamos, jų pagrindu iš dalies kuriamas ir tautinis epas. Labai svarbiu gamtos reiškiniu čia laikomas upės tekėjimas: „Atsisveikinęs ristan žirgelin sėdo ir nujojo tėvų šalin, senon Merkinėn, kur tyliai Nemunas banguoja, kur sravus Merkys teka“⁷¹. Nemuno didybė sustiprinama šią upę prilyginant Dunoju – upei, kurios tiršti kultūriniai pasakojimai iš toli girdisi srovenant: „Tik į Nemunėlį, gilų Dunojėlį. [...] gilų Nemunėlį, kuris kelią sau kloja tarp žaliųjų girių, tarp kalnų aukštųjų“ (M, 39). „Milžinkapyje“ upės personifikuojamos, gamtiniai objektai ir reiškiniai kartais vaizduojami sudvasinti lyg Sarbievijaus „Miškų žaidimuose“: „Ten, kur sravus Merkys, bėgdamas tekėdamas per žalias pievas, per alksnynus, krūmuotus šlaitus, plukdo savo tyrų vandenėlį platun Nemunėlin [...]“ (M, 17).

Taigi, „Šiaudinės trobelės“ apsakymų erdvė dažnai sutampa su etnografinio kaimo gamta, įkvepiančia ir keliančia žmogui egzistencinius klausimus. O padavime „Milžinkapis“ Merkinės gamta virsta didingomis ir savarankiškoms jėgomis, kurių apsuptyje plėtojasi padavimo naratyvas.

Idealūs XX a. pradžios etnografiniai namai

V. Krėvės kūryboje Merkinė ir jos apylinkės pateko į dažniausiai autoriaus minimų vietų sąrašą, ko gero, dėl to, kad vaizduodamas Merkinės aplinką, V. Krėvė kūrė gimtuosius namus. Vieni autoriai atkurdamami rašymo akte įkūnija psichoanalizę, permąsto savo kaip asmens formavimąsi; kiti yra linkę „iškuopti savo vidų“ ir išrašyti visas blogąsias vaikystės patirtis. O štai V. Krėvė gimtas Merkinės apylinkes vaizdavo tarsi lengva plunksna, su meile ir malonumu. Arba, kaip sakė A. Zalatorius: „Krėvė savo kaimiškuosius kūrinius rašė ne vien tam, kad kažką pasakytų, bet ir todėl, kad smagiai jautėsi aprašomame pasaulyje. Gal ir dėl to jis vengė rodyti perdėm tamsias, dramatiškas puses, kurios būtų

⁶⁹ Zalatorius, 2003, p. 296

⁷⁰ Zalatorius, 1998, p. 192

⁷¹ Krėvė, Vincas, 1958: „Milžinkapis“, *Dainavos šalies senų žmonių padavimai*, Kaunas: Šviesa, p. 29 (toliau tekste cituojant „Milžinkapį“ žymima trumpiniu M ir greta rašomas puslapio numeris)

sumažinusios malonumą stebėti šį pasaulį ir įsivaizduoti esant jo dalyviu⁷². Rašytojo pasirinktas (*arba natūralus, nesąmoningas*) šių apylinkių vaizdavimo būdas paliko atitinkamą įspaudą kultūriniame Merkinės pasakojime.

Pirmiausia, V. Krėvė norėtųsi pavadinti realistu. Nors „Šiaudinėj pastogėj“ nuolat juntamas aukštesnių jėgų buvimas, gyvenimas ant žemės Merkinėje ir jos apylinkėse vaizduojamas realistiškai. A. Zalatorius yra suklasifikavęs V. Krėvės literatūrines erdves į keturis ratus: pirmasis apima savą namą ir kiemą, antrasis ratas plečiasi į kaimą ir miestelį, trečiasis apima kitas Lietuvos dalis, ketvirtasis kyla į padanges su visomis transcendentinėmis ir religinėmis patirtimis⁷³. Mums svarbus antrasis ratas, kuriame „[...] gyvena Lapinas, Vainorus, Gugis su Kukiu, Mērūnas, Rupeika... Jų pasaulis netelpa vienoje sodyboje, interesai peržengia namų slenkstį, žvilgsnis klysta toliau... Jiems būtinai reikia laukų, miškų, įdomesnių ir slaptingesnių vietų, pagaliau artimiausio *miestelio su turgumi, smukle, bažnyčia, valsčiaus raštine*“⁷⁴. Zalatorius pastebi, jog būtent antrojo rato erdvės yra kupinos pasikartojančių detalių, iš ko sprendžiama, jog pavaizduoti tikros buvusios realybės kontūrai, o ne prasimanyti dalykai.⁷⁵ Remiantis tokiomis įžvalgomis, galima sakyti, kad V. Krėvė „Šiaudinėj pastogėj“ atkūrė Merkinės apylinkių XX a. pr. etnografinius vaizdinius.

Šios apylinkės vaizduojamos tarsi apeinant visas industrines ir urbanistines įtakas. „Daugiau todėl, kad *Šiaudinėj pastogėj* pasaulis specialiai saugojamas nuo civilizacijos atributų.“ Tad apsakymuose išnyranti Merkinė pasirodo ne tik kaip kaimo ramybės priešprieša, bet ir kaip labai santūriai pavaizduoti miestelio motyvai. Pasirodo tik vienas kitas Merkinės kaip miesto epizodas - iš jo atklysta prekiaujantis žydas, į miestą keliaujama norint su kuo nors susisiekti ar kažką nusipirkti. Apsakymuose Merkinės panoramos niekur neaprašinėjamos taip, kaip aprašinėjamos sodybos, kaimas (išskyrus, vieną „Raganiaus“ pastraipą, vaizduojančią Simajudo turgų Merkinėje). Taigi apsakymuose išnyra tikri, galimai autobiografiški, tačiau negausūs, saikingai pateikti miesto regioniai. Kita vertus, tie Merkinės vaizdai „Šiaudinėj pastogėj“ nėra tokie negausūs, jeigu palygintume su kitais miestais bei jų svarba Krėvės kūryboje. Kaip teigia Zalatorius, „[d]augelis miestų, suvaidinusių lemiamą vaidmenį Krėvės biografijoje, arba iš viso neatsispindi kūryboje, arba atsispindi tik netiesiogiai“⁷⁶.

Namų pasaulio atkūrimas ir idealizavimas – būdingas literatūros reiškinys. Anot Gastono Bachelard'o, „[k]ai svajojame apie gimtuosius namus, pačiuose giliausiuose apmąstymuose imame jausti šią pirmąją šilumą, šią materialaus rojaus malonį, švelnią medžiagą. Būtent šioje terpėje gyvena mus

72 Zalatorius, 2003, p. 279

73 Zalatorius, 2003, p. 141

74 Zalatorius, 2003, p. 141

75 Zalatorius, 2003, p. 245

76 Zalatorius, 2003, p. 279

globojančios būtybės“.⁷⁷ A. Zalatorius Krėvės polinkį vaizduoti namus kaip nuostabią išsiilgtą šventovę sieja su jo motinos netektimi. „Krėvė motiną mylėjo ypatinga meile, kur buvo susipynęs dėkingumas, susižavėjimas ir kaltės jausmas. Iš Baku jis jai siuntinėdavo pinigų gydytis, labai krintosi, kad negalėjo parvažiuoti į laidotuves (sutrukdė karas). Kai parvyko po poros metų, namai be motinos jam pasirodė „tarsi apmirę, tušti“. Jis negalėjo juose ilgiau išbūti ir po dviejų dienų išvažiavo⁷⁸“. Namai be motinos neteko savo šventumo auros, tačiau kūryboje jie gali būti tokie, apie kokius svajoji. Tokiu būdu Merkinės kultūrinis pasakojimas per V. Krėvės kūrybą tapomas šviesiomis spalvomis.

Miesto mazgas provincijos audinyje

V. Krėvės apsakymų rinkinyje „Šiaudinėj pastogėj“ ir apysakoje „Raganius“ Merkinės erdvė dažnai iškyla kaip svarbus, įvairius poreikius patenkinantis prieglobstis prie jo prisišliejusiems XX a. pr. kaimams. L. Mumfordas, kalbėdamas apie miesto formavimąsi, teigia: „Iki kol miestas pavirsta pastovia gyvenvieta, jis funkcionuoja kaip susitikimų vieta, į kurią žmonės kartkartėmis sugrįžta“⁷⁹. V. Krėvės kūryboje vaizduojamų sodžių gyventojams Merkinė gal ir netaps pastovia gyvenamąja vieta, tačiau ji nuolat tampa susitikimų tašku, skirtingų kultūrų kryžkele, įvairių poreikių aprūpinimo vieta ir netgi vartais į tolimesnį pasaulį.

Apsakyme „Vis toji Amerika, kad ji prasmegtų“ (iš rinkinio „Šiaudinėj pastogėj“) sodžiuje gyvenanti Kasiulienė laukia žinių iš sūnaus, išvykusio į Ameriką. Moteris nervingai klausinėja žmonių, gal jie eina į Merkinę ir galėtų užėti į paštą, patikrinti, ar nėra laiško nuo sūnaus. „Tai, kūmuli, kad būtai tokis geras ir užetai paštan. Ar nerasi ten laiško nuo mano Jonulio. [...] Tą dieną ėjo dar ir Balius Merkinėn. Kasiulienė ir jo prašė užėti paštan“⁸⁰. Taigi Merkinė sodžiaus gyventojui reiškia ryšį su platesniu pasauliu, netgi su kitu žemynu, Amerika.

Laiško vis nesulaukiant, įtampa kyla, Merkinės vardas linksniuojamas vis dažniau ir su vis didesniu nerimu („kas rytas ji bėginėjo po sodžių, klausinėjo, kas eina Merkinėn, ir kiekvieno prašė, kad neužmirštų užėti paštan“⁸¹), kol nerimui sproguos Kasiulienė pati eina nemažą atstumą į Merkinę ieškoti žinių iš sūnaus. Motinai atvykus į Merkinę, V. Krėvė miestą pristato vos keliais motyvais, kurie taip pat įkūnija ryšį, judėjimą : „Šeštadienį anksti pati nuėjo Merkinėn ir sėdėjo ten iki pavakario, kol iš stoties sugrįžo pašto vežėjas“⁸². Taigi Merkinė šiame apsakyme atlieka svarbią miestams būdingą funkciją – susisiekiimo, komunikacijos.

⁷⁷ Bachelard, Gaston, 1993: *Svajonių džiaugsmas*, Vilnius: Vaga, p. 325

⁷⁸ Zalatorius, 2003, p. 246

⁷⁹ Mumford, 1961, p. 9

⁸⁰ Krėvė, 1945: „Vis toji Amerika, kad ji prasmegtų“, *Šiaudinėj pastogėj*

⁸¹ Ten pat.

⁸² Ten pat.

Merkinės miesto reikšmė kaimo gyventojams buvo didelė ir kitais atžvilgiais. Iš artimiausių kaimų atvykdavę žmonės pasirūpinti savo poreikiais būtent į Merkinę, o ne kitus miestus. Anot A. Zalatoriaus, „Krėvės gimtieji Subartonys, kaip ir kiti panašūs Dzūkijos kaimai, buvo miškų ir ežerų apsupta oazė Trakų pavieto (apskrities) pakraštyje. Trakai, o už jų Vilnius – tik tolimi, retai kada pasiekiami taškai. Daugumos žmonių kelias baigdavosi valsčiaus centru Merkine ir gretimų parapijų ar filijų miesteliais [...]“⁸³. Taigi miesto svarba kaimo gyventojams reikšminga dėl praktinių priežasčių: tai artimiausias miestas, kuriame galima apsipirkti, užėti į smuklę, bažnyčią, leisti vaikus į mokyklą. L. Mumfordas, kalbėdamas apie tai, kuo miestas skiriasi nuo kaimo, pažymi, jog „miestą galima apibūdinti ir kaip tam tikrą struktūrą, galinčią saugoti bei perduoti civilizacijos turtus, gebančią efektyviai suglausti maksimalią infrastruktūrą minimalioje erdvėje [...]. Tokių dalykų kaip rašto, bibliotekos, archyvo, mokyklos ir universiteto išradimas yra vienas anksčiausių ir tipiškiausių miesto pasiekimų“⁸⁴. L. Mumfordo paminėtos institucijos kaip miesto buvimo kriterijai yra susijusios su žinių perdavimu, švietimu. V. Krėvės personažai į miestą dažniau keliauja dėl kitų priežasčių, nors yra žinoma, kad vaizduojamu metu Merkinėje veikė gimnazija, vienuolynai, biblioteka, bažnyčia, sinagogos. Visgi švietimas ir išmintis į V. Krėvės vaizduojamą sodžių ateina per klajojančius senus išminčius ar kaimo senolius, o į Merkinę dažniau keliaujama apsipirkti.

Apsakyme „Žmoną pamokė“ (iš to paties rinkinio „Šiaudinėj pastogėj“) ūkininkas Budraitis į Merkinę atvažiuoja susikaupęs, stengdamasis nusipirkti visko, ką reikia parsigabenti į sodžių: „Kazys Budraitis nūnai užtruko miestely: be galo turėjo daugel reikalų. [...] Budraitis pertraukė ratus, nupirko dalgių, aslų, bobelių, kūjelių dalgėms tinti, išdantino pjautuvus...“⁸⁵ Svarbiausia veikėjui nieko nepamiršti, nes tik miestas gali aprūpinti kai kuriomis gėrybėmis, ir būtent miestas palaiko kai kurias gyvybines sodžiaus funkcijas. Todėl prieš paliekant Merkinę ir grįžtant atgal į kaimą, svarbu įsitikinti, kad viskas padaryta tinkamai ir neteks vėl vežimu riedėti į miestą. Akivaizdu, kad tokios kelionės yra suplanuotos ir vykdomos tik tada, kai tikrai reikia. „Na, rodos, viską padariau, nieko neužmiršau“⁸⁶. Bet kada užsigeidus iš sodžiaus į Merkinę nenuvažiuosi. Štai kita personažė apsakyme „Silkės“ staiga pajutusi moralinį imperatyvą grąžinti žydui Kušliui tai, ką iš jo pavogė, būdama sodžiuje mąsto: „Pirmas jos noras buvo – šokti tuoj iš patalo, bėgti pas Kušlių, prisipažinti jam ir prašyti, kad dovanotų. Bet pamatė, kad už langų naktis, tamsu, o Merkinė, kur gyveno Kušlius, toli!“⁸⁷ Taigi Merkinė reikalinga, svarbi, bet atsiradus spontaniškam poreikiui joje atsidurti, retas kuris žmogus ryžtasi ten vykti. Kelionės į Merkinę sodžiaus

83 Zalatorius, 2003, p. 246

84 Mumford, 1961, p.13

85 Krėvė, 1945: „Žmoną pamokė“, *Šiaudinėj pastogėj*

86 Ten pat.

87 Krėvė, 1945: „Silkės“, *Šiaudinėj pastogėj*

aplinkoje yra suplanuotos, o kai kurios – ritualinės (pavyzdžiui, net keliuose apsakymuose šmėkšteli sekmadieniniai kaimo gyventojų ėjimai „gražiai pasirėdžius“ Merkinės pusėn, suprantama, į bažnyčią).

Merkinės kultūrinį pasakojimą itin praturtina „Raganiuje“ V. Krėvės vaizduojamas Simajudo turgus, rengiamas XX a. pr. Merkinėje Vėlinių metu. „Triukšmingas „Simajudo“ turgus! Kito tokio Merkinėje nebūna. Iš ankstauro ryto jau plaukia žmonių minios miestan kaip nemunai: vieni važiuoja, prisikrovę vežimus, kiti veda arklius, varo gyvulius turgun, treči pėsti brenda, su reikalais ir be reikalų, taip sau pasidomėdami, žmonių pamatyti, purvyno paklampoti, išgerti, pasilinksinti, pažiopsoti panorėję. [...] Nuo pat ryto miestelis jau knibždėte knibžda. Vieni perka, kiti parduoda, derasi, barasi, rėkia, keikiasi, stumdosi, purvyną minko...“⁸⁸ Čia Merkinė tampa visų kaimyninių sodžių centru.

Svarbiu simboliu, apibrėžiančiu urbanistinę erdvę, Schulc'as kaip tik ir laiko miesto *centrą*. Anot jo, vienas iš fenomenų, žyminčių miesto centrą, yra *aikštė*.⁸⁹ Būtent „Simajudo turguje“ kaip Merkinės centras ir vaizduojama aikštė. „Visas miestelis – gatvės, aikštė, kiemai kimšte prikimšti žmonių, gyvulių, vežimų. Visur visuose kampuose, rėkia, gieda, bliauja, žviegia, žvengia, gadena...“⁹⁰ Visas šurmulys ir gyvybė Merkinėje driekiasi nuo centro, nuo aikštės, į aplinkinius kiemus, gatves. Tai iš esmės perteikia ir dabartinį Merkinės miesto planą, kuriame gatvių tinklo ir aikštės struktūros yra išlikusios, laikomos kultūros paveldu. Drauge realusis miesto centro planas su nuo aikštės išsišakojančiomis gatvėmis ir šis „Simajudo turgaus“ paveikslas įtvirtina Merkinės erdvės vaizdinį: miesto centre yra aikštė.

V. Krėvės jaunystėje Merkinė rašytojui irgi reiškė pokyčius, pirmuosius susidūrimus su platesne aplinka. Anot A. Zalatoriaus: „Merkinė buvo nebe tas pats, kas daraktorinė mokykla tėvų seklyčioje. Vėrėsi nauji horizontai, sudėtingesnis rodėsi pasaulis. Merkinėje kryžiuosios kelios kalbos, kelios kultūros, vaikas matė skirtingas vertybines nuostatas, tarp kurių reikėjo ieškoti sau vietos“⁹¹. Merkinę kaip dirgiklį galima atpažinti ir ramių „Šiaudinės trobelės“ gyventojų kasdienybėje. Merkinės ir sodžiaus erdvės skirtingos. Namuose – viskas įprasta, nieko naujo. Merkinėje – gali nutikti kažkas netikėto, jei ne išoriškai, tai bent savose mintyse gims sėkla pokyčiams, kuriuos įgyvendinti bus galima jau ir grįžus atgal į kaimą.

Apsakyme „Žmoną pamokė“ (iš rinkinio „Šiaudinė trobelė“) ūkininkas Budraitis, atvykęs į Merkinę apsipirkti, besiruošdamas vykti atgal, smuklėje užtinka kaimyną Rupeiką, geriantį ten jau visą dieną. „- Kodėl man bus negerai? Ar man kiškis kelią jau perbėgo? / - Vėlu jau, o tu dar Merkinėj. / - Ir tu juk, kūmulis, Merkinėj. / - Aš? Mane reikalai sutrukdė, o tu ko čia sėdi? / - Geriu. Zelikien, ima tave

88 Krėvė, Vincas, 2010: „Simajudas“, *Pas dangaus vartus*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, p. 315

89 Schulz, Cristian Norberg, 1991: *Genius loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, New York: Rizzoli, p. 53

90 Krėvė, 2010: „Simajudas“, p. 315

91 Zalatorius, 2003, p. 62

galas. Duok dar pusbonkę: išgersiva su kūmu“⁹². Dėl tokio elgesio – veikėjo galvoje subręsta mintis pagaliau „pamokyti“ žmoną ir ją primušti. Tokios mintys būnant kaime aplanko ir pasitraukia, o atvykus į Merkinę, čia išgėrus, jos ima įgyti pavidalą. Grįžęs į sodžių girtas Rupeika iš tiesų ima mušti žmoną.

Tad Merkinė čia regima ne tik kaip fiziškai nuo namų skirtinga erdvė, bet ir kaip aplinka, provokuojanti kitokias mintis ar elgesį.

Tiesa, į kitą minčių lygmenį Merkinėje ne vienas „Šiaudinės pastogės“ veikėjas patenka per alkoholį, net jeigu gėrimo tikslas – paprastas noras atsipalaiduoti ir pamiršti įprastus reikalus. „Simajudo turguje“ Gugis vaikšto tarp prekeivių ir duoda patarimus dėl perkamų gyvulių, tačiau ir linksminasi: „Jau Gugis buvo gerokai įkaušęs, kai, išėjęs iš Mauškės, taikė Zėliko smuklėn. Reikėjo pereiti skersai visą miestelio aikštę, kur kaip tik buvo didžiausias susikimšimas ir purvynas iki klupsčių“⁹³. Laiško iš Merkinės besitikinti Kasiulienė apsakyme „Vis toji Amerika, kad ji prasmegtų...“ laukia į kaimą grįžtančių kaimynų, gal iš jų gaus žinių. Šie grįžta be žinių, bet linksmi: „Saulei nusileidus parėjo Karlis su Baliu drauge, abu išgėrusiu“⁹⁴. Tai, kad V. Krėvės apsakymuose Merkinė vaizduojama kaip vietą, kurioje iš apylinkių atvažiavę žmonės girtuokliauja, būtų galima sieti ir su dabartiniuose tekstuose dažnai vaizdiniu, jog XX a. pr. ir anksčiau Merkinėje veikė daug smuklių, užėigų. Šis vaizdas, aišku, kontrastuoja su dabartine Merkinės padėtimi, kai miestelyje nebelikę nė vienos užėigos.

Taigi Merkinė V. Krėvės apsakymuose dažnai funkcionuoja kaip vartai į platesnį pasaulį (per paštą, stotį); į lauką įvairių išteklių, kurių kaimo gyventojams gali prireikti; į linksmybių ir realybės užmiršimo erdvę, perkeliančią ir į naują, kartais pavojingą, minčių lygmenį. Merkinė yra tarsi sudėtingas mazgas ramiaame kaimo gyvenimo audinyje.

Merkinės ir Krėvės dievai

Dievoieškos tema svarbi visoje V. Krėvės kūryboje, tad ir į Merkinės kultūrinį pasakojimą prasiskverbia religijos, Dievo, bažnyčios vaizdavimo motyvai. A. Zalatorius Dievo aktualumą V. Krėvės kūrybiniame kelyje sieja su ankstyvosiomis rašytojo patirtimis dar gyvenant Merkinės apylinkėse. „Krėvė irgi išgyveno keletą vidinių sukrėtimų. Vienas jų – konfliktas su Bažnyčia ir Dievu. Jis prasidėjo paauglystėje ir tęsėsi visą gyvenimą. Tiesa, laikui bėgant, jo intensyvumas ir pobūdis keitėsi, iš jausmų sferos jis perėjo į proto sferą, bet niekad nesibaigė“⁹⁵.

92 Krėvė, 1945: „Žmoną pamokė“, *Šiaudinėj pastogėj*

93 Krėvė, 2010: „Simajudas“, p. 316

94 Krėvė, 1945: „Vis toji Amerika, kad ji prasmegtų“, *Šiaudinėj pastogėj*

95 Zalatorius, 1998, p. 207

Po mokslų Merkinės mokykloje Krėvė stojo į kunigų seminariją, iš kurios jis išėjo net ir kankinamas priekaištų dėl nepateisintų tėvų lūkesčių. „Nors Krėvė jautėsi teisingas, bet tėvų nusivylimas ir pašaipūs kaimynų žvilgsniai stipriai žeidė jo širdį, versdami mintyse nuolat grįžti prie to, su kuo jis suėjo į konfliktą⁹⁶“. Ir daugiau biografijos faktų byloja apie tai, kad dar ne kartą V. Krėvei teko permąstyti santykius su Dievu ir religija, religijų sankirtas. 1913 m. Kijevo universitete apgynė disertaciją apie Budos ir Pratjekabudos vardų kilmę,⁹⁷ tais pačiais metais vedė žydaitę Rebeką Karak. Rašydamas „Šiaudinės pastogės“ tekstus V. Krėvė jau buvo nuėjęs šį kelią, tačiau apsakymuose dažnai išnirdavo vaizdiniai, susiję su pirmaisiais jaunystės įspūdžiais apie Merkinės bažnyčią ir sodžiaus bei miestelio žmonių ryšį su Dievu arba pamaldumu. Anot A. Zalatoriaus, vaikystėje tėvams nusivedus Vincą į bažnyčią, „[...] fantazija apdovanotas vaikas patirdavo nekasdieniškų grožio ir didingumo įspūdžių, galėjo girdėti įvairiausių pasakojimų ir legendų. Pirmiausia, žinoma, apie Merkinę. Jau pats įėjimas į šventorių atrodė neįprastai: virš vartų stūksojo varpinė, o jos lange iš tolo matėsi varpas. Didžiulį su išraiškingu frontonu bažnyčios pastatą gaubė paslaptįgumas.“⁹⁸ Tie nepaprasti įspūdžiai, matyti vaiko akimis, permąstyti brandaus suaugusiojo, atsispindi ir keliuose „Šiaudinės pastogės“ epizoduose.

Apsakyme „Vis toji Amerika, kad ji prasmegtų...“ Kasiulienė kaime per langą mato sekmadieniais pasipuošusius kaimynus, einančius link Merkinės. „Mato Kasiulienė, kad eina Karlis, šventadienio rūbais apsivilkęs. / – Kur eini, kūmulė? – klausia jo, atidarius langą. / – Ar ne Merkinėn tik?“⁹⁹ Apsakyme „Silkės“ Marcelė nori pasimatyti su Merkinėje gyvenančiu žydu Kušliu ir atsiskaityti už pavogtas silkes, bet laikosi įprastos tvarkos – ritualinės – ir laukia sekmadienio, kuomet, kaip ir visi kiti kaimo gyventojai eis į Merkinę, į bažnyčią: „laukia šventadienio, kada nuneš juos Kušliui ir užsimokės už pavogtas silkes...“,¹⁰⁰ Krikščionis Merkinės apylinkių gyventojus į miestelį kas sekmadienį atveda religinis ritualas: „Į bažnyčią žmogus eina dėl to, kad eina kiti, ištaigingame jos interjere ir vargonų gausme trumpam užmiršta gyvenimo pilkumą ir rutiną [...]“¹⁰¹. Merkinė tokiu metu iškyla kaip įprastas miestelis, labiausiai atgyjantis sekmadienio mišių metu. o Kaip pastebi L. Mumford'as, tradiciniame krikščioniškame mieste siekiama įkūnyti pirminės bendruomenės principą - miestiečiai turi siekti gyventi drauge kaip broliai ir seserys, padėdami vienas kitiems.¹⁰² Tačiau V. Krėvė Merkinę kūryboje vaizduoja ir kaip krikščionišką, ir kaip žydišką miestą, ir kaip bendruomenę, kuri turi spręsti moralines dilemas ir ne visada vadovaujasi krikščionišku mokymu.

96 Zalatorius, 2003, p. 246

97 Subačius, Rokas, 2005: *Dramatiškos biografijos*, Vilnius: Mintis, p. 443

98 Zalatorius, 1998, p. 209

99 Krėvė, 1945: „Vis toji Amerika, kad ji prasmegtų“, *Šiaudinėj pastogėj*

100 Krėvė, 1945: „Silkės“, *Šiaudinėj pastogėj*

101 Zalatorius, 1998, p. 250

102 Mumford, 1961, p. 317 p.

Anot A. Zalatoriaus, „tikėjimą jis [Krėvė] suprato ne kaip dvasinį aktą ar atsidavimą Aukščiausiojo valiai, o kaip moralinį kodeksą, pagal kurį žmogus privalo gyventi“¹⁰³. Rašydamas sodžiaus aplinką vaizduojančias noveles, Krėvė nevengė pašiepti religinio fanatizmo, dėjimosi nenuodėmingu krikščionimi ir mėgo savo personažus išbandyti tokiose situacijose, kuriose išoriniai religiniai ritualai lyg dekoracijos susiduria su tikromis dilemomis, kuriose asmuo galėdavo pasielgti teisingai, moraliai, kaip ir krikščionybė moko, arba elgtis priešingai, nes galbūt niekas to nesužinos.

Vienas iš tokių eksperimentų vaizduojamas apsakyme „Silkės“. Į sodžių iš Merkinės užsukus senam prekeiviui žydui Kušliui, ilgai vyksta derybos dėl jo parduodamų silkų. Kušlius bando brangiau parduoti prastesnes silkes, galiausiai parduoda geras, o Marcelė Kušliui nematant iš jo pavagia kelias silkes. Vėliau ją aplanko sapnas: „Prisisapnavo Marcelei, kad ji pateko dangun. Ten buvo gražu kaip Pivašiūnų bažnyčioje. Visur žvakės dega, žiburiai; patsai ponas Dievulis, žilas, ilga barzda, sėdi aukštai ant altoriaus, o aplinkui vis angelėliai: vieni maži maži kaip švenčiausios panelės paveiksle Merkinėje lekioja ir aukštai, ir žemai aplinkui dievulį [...]“¹⁰⁴. Tiesiogiai interpretuojami religiniai simboliai, religinių ritualų dekoracijos sapne atgyja ir virsta įsivaizduojamu teisingumu. Sapne Marcelė subarama ir sugėdinama dėl to, kad apvogė Kušlį, net jeigu jis ir yra žygis, tai yra, kitos religijos. Merkinės bažnyčios simbolika sapne vaizduojama ir didingai, ir ironiškai, tarsi perkeltines prasmes supratus tiesiogiai. Tačiau nereikia pamiršti, kad Merkinė čia ir vėl pasitelkiama tik tam tikrai funkcijai atlikti – šiuo atveju, tarsi tapti portalu per tiesioginius religinius atributus susisiekti su Dievu.

V. Krėvė XX a. pirmoje pusėje rinko tautosaką Merkinės apylinkėse. Surinktas ir užrašytas ne vienas pasakojimas apie senuosius tikėjimus. Plačiausiai paplitusi sakmė apie po Merkinės bažnyčios altoriumi palaidotus senuosius pagonių dievus, kurie ir dabar ten tebesą. „Žmonės kalbėjo, kad bažnyčia pastatyta buvusios pagonių šventyklos vietoje, o jos požemiuose tebesą pagonių lietuvių dievaičiai. Kai buvo pradėtas garbinti krikščionių Dievas, dievaičiai esą prisikeldavę iš pelenų ir vėl atsistodavę. Todėl juos tekę užmūryti su visu altoriumi, o vyskupas net atsisakęs bažnyčią šventinti.“¹⁰⁵ Tokia tautosakinė medžiaga, žinoma, praturtina Merkinės kultūrinį pasakojimą, tačiau jame visiškai nedominuoja, neatsispindi šie motyvai apie senuosius Merkinės bažnyčioje palaidotus dievus ir V. Krėvės kūryboje.

Žydiškoji Merkinė Krėvės tekstuose

Apsakymų rinkinyje „Šiaudinėj pastogėj“ ne kartą atsiskleidžia reali XX a. pr. Merkinės ir apylinkių tautinė sudėtis. Mieste gyvena žydai, centre jie turi savo parduotuves ir smukles, o miestelio

103 Zalatorius, 1998, p. 208

104 Krėvė, 1945: „Silkės“, *Šiaudinėj pastogėj*

105 Zalatorius, 1998, p. 209

apylinkėse, sodžiuje gyvena ir ūkininkauja lietuviai. V. Krėvės apsakymai kultūrinį Merkinės pasakojimą praturtina ne tik dar vienu šių istorinių faktų paliudijimu, bet ir gyvu to meto Merkinės žydų – lietuvių santykių vaizdavimu.

Apsakyme „Vis toji Amerika, kad ji prasmegtų...“ lietuviai iš sodžiaus į Merkinę atvyksta tam tikromis progomis – apsipirkti arba dalyvauti sekmadienio mišiose. Žydai į sodžių irgi atklysta tik kartais. Kasiulienei laišką iš Merkinės atneša atėjęs žydas: „Netikėtai vieną dieną, kada ji nieko nebeprašė, nei pati nebėjo, žydelis iš miestelio, eidamas per sodžių, užnešė jai laišką“¹⁰⁶. Apie tai, kad miestelyje žydai išplėtoję savo prekybos ir paslaugų tinklą, liudija ir apsakymas „Žmoną pamokė“, ir „Raganiaus“ dalis „Simajudo turgus“, kurioje Merkinėn atvykę lietuviai eina į žydų krautuvėles, smukles.

Apsakyme „Silkės“ lietuviško sodžiaus ramybę sudrumsčia iš Merkinės atėjęs ir po kaimą vaikščiojantis, silkes pardavinėjantis žydas Kušlys. Tokia viešnagė, kaip įprasta XX a. pr. kaime sudrumsčia tos dienos rutiną ir verčia lietuvius pasinerti į prekybinius santykius su žydu.

V. Krėvės apsakymuose atkuriamas sudėtingas ir kartu tarpusavyje svarbus lietuvių – žydų ryšys. Iš dalies vaizduojamas kai kuriems lietuviams tuo metu būdingas požiūris, jog esą žydai krikščionis bando apgauti, pardavinėti prekes brangiau. Apsakyme „Žmoną pamokė“ į Merkinę nuvykęs ūkininkas nenori žydų krautuvėje mokėti už pirkinius, kiek paprašyta („Gobši tu labai, Zelikien, nori greitai pralobti. Auksino už viską tau nepakaks?“¹⁰⁷), o prekybininkė žydė ginasi, esą, ir taip labai nebrangiai parduoda („Kad taip mano nedraugai pralobtu, kaip aš pralobsiu! Štai ir šiandien visa mano apyvarta, kad tris keturis rublius įturgavojau. Uždirbau gal auksiną kitą. Kaip čia toliau gyvensiu, kaip versiuos, aš pati nežinau.“¹⁰⁸). Visgi „svetimoje“, labiau žydų apgyvendintoje erdvėje, miestelyje esantis lietuvis sumoka, kiek paprašyta. Analogiška situacija vaizduojama apsakyme „Silkės“, kur į sodžių iš miestelio atklydęs žydas Kušlys pardavinėja silkes. Lietuviams silkės per brangios, žydas kaltinamas apsukrumu: „Kokių dabar tu man čia duodi silkių? Ar tu mane kvailą matai, kad aš tokias imtau! - pyksta Gerdvilienė, vartydama išdėtas ant suolo silkes; jai parinko dabar Kušlius, kurios mažesnės,“¹⁰⁹. Čia žydas, atsidūręs tarsi „svetimoje“ erdvėje, nebe žydiškoje Merkinėje, o lietuviškame kaime, galiausiai turi nusileisti ir už sutartą kainą atiduoda geriausias silkes. Galiausiai šiame santykiuje ima veikti ir religinis kodeksas, nes lietuvaitė Marcelė apvagia žydą, esą, tai nėra taip blogai, nes jis kitos religijos. Vėliau šis jos veiksmas nagrinėjamas sapnuose pasirodančiame aukščiausiąjame teisme, kur susapnuotas Dievas parodo, jog ir su kitos religijos žmogumi reikia elgtis sąžiningai.

106 Krėvė, 1945: „Vis toji Amerika, kad ji prasmegtų“, *Šiaudinėj pastogėj*

107 Krėvė, 1945: „Žmoną pamokė“, *Šiaudinėj pastogėj*

108 Ten pat.

109 Krėvė, 1945: „Silkės“, *Šiaudinėj pastogėj*

Tad V. Krėvė tarpkultūrinį lietuvių – žydų dialogą pavaizduoja daugiasluoksniame kontekste, apimančiame ir geografinius, ir istorinius, ir religinius, ir moralinius prasmų laukus. Tas dialogas abiem jo pusėms atrodo įprastas ir prasmingas. Kaip teigia V. Daujotytė, „Žydai Krėvės kūryboje yra Lietuvos žydai, *vietiniai, reikalingi*. Jie kaip ir lietuviai turi ir teigiamų, ir neigiamų savybių, tačiau iš jų nevalia tyčiotis, apgauti“¹¹⁰.

„Milžinkapis“: tautos herojinis epas arba paslauga Merkinei

Turbūt dažniausiai Merkinės kultūriniame pasakojime cituojamas grožinės literatūros kūrinys – V. Krėvės padavimas „Milžinkapis“ (iš rinkinio „Dainavos šalies senų žmonių padavimai“, 1912 m.). Šio kūrinio, kaip ir viso padavimų rinkinio, atsiradimą galima sieti su V. Krėvės siekiu stiprinti ir žadinti tautinę atmintį bei vaizduotę, išryškinti didingą praeitį. Taip pat – bent iš dalies užpildyti tą nišą, kurioje savo laiku neatsirado tikras lietuviškas herojinis epas, ir kurios užpildymas suviliojo ne vieną patriotiškai nusiteikęsį rašytoją. Anot V. Kubiliaus, „V. Krėvę tebetraukė romantikų svajonė – sukurti tautinį epą, remiantis liaudies kūryba (taip atsirado suomių „Kalevala“, estų „Kalevipoegas“, latvių „Lačplēsis“)“¹¹¹. Apie šį indėlį į literatūros istoriją užsimena V. Daujotytė: „V. Krėvė įėjo į lietuvių literatūrą „Dainavos šalies senų žmonių padavimais“ (1909 – 1912), atkūrė – sukūrė mitinę Lietuvą, jos ikiistorinę tikrovę, *išgiedojo* kaip herojinį epą“¹¹².

Apie savo užmojus stiprinti patriotiškumą V. Krėvė kalbėjo tiesiogiai: „Norėjau, kad lietuviai, sužinoję apie karžygišką savo prosenelių gyvenimą, pajustų daugiau savigarbos“¹¹³. Siekis sukurti Lietuvai tokius padavimus, kaip pripažįsta V. Krėvė, kilo iš noro suteikti tai, ko trūko: „Bet man kilo noras tada atgaivinti tą senovės Lietuvą, o ypač kada man tekdavo susitikti dar universitete su kitų tautų studentais, kurie kalbėdavo apie savo didingą praeitį. Man tada kilo noras parodyti, kad mūsų praeitis yra didingesnė negu kitų. Ir tada norėjau atkurti tą senąją Lietuvą, kuri viena ranka kovojo prieš visą Europą, kai šioji kryžiuočiams teikė pagalbą“¹¹⁴.

A. J. Greimas V. Krėvę dėl tokio siekio pavadino ir realistu, ir romantiku, „[...] jeigu realizmu vadinsime norą suprasti dabartį, o romantizmu – norą ją pralengti, teigiant naujas vertybes“¹¹⁵. „Dainavos šalies senų žmonių padavimuose“ tas romantiškas vertybes Krėvė steigė pasitelkdamas išskirtinę stilistiką, jis „sukūrė savitą pasakojimo stilių, liaudies dainų leksiką, intonacijas savotiškai pritaikė

110 Daujotytė, 2010, p. 7

111 Kubilius, Vytautas, 1993: *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Amžius, p. 76

112 Daujotytė, 2010, p. 8

113 Ten pat.

114 V. Krėvė, 1990: *Lituanistika*, 1, p. 96

115 Greimas, Algirdas Julius, 1991: *Iš arti ir iš toli: literatūra, kultūra, grožis*, Vilnius: Vaga, p. 433

proziniam pasakojimui¹¹⁶. Ypatinga stiliaus figūra – liaudies dainų stilistiką imituojanti retorika. Kol padavimų turinys turėjo kurti tautinę savimonę, pasididžiavimą istorija ugdantį naratyvą, jo pasakojimo būdas, liaudies dainų stilistika tapo būdu meninei saviraiškai. Anot A. Zalatoriaus, „Padavimo tekstas nėra toks įspūdingas, kad galėtų būti menininko dėmesio objektas. Dainų ir raudų sugestyvumas, priešingai, priklauso nuo įtaigaus žodžio, kūrinio poetikos. Jeigu individualus kūrėjas iš padavimo neima fabulos, tai jam beveik ir nelieka ką imti“¹¹⁷.

Liaudies dainų motyvų ir retorikos naudojimas ne tik tapo „herojinio epo“ originalumo išraiška. Drauge tai buvo ir įrankis, siekiant sustiprinti patriotinį pasakojimą. Dar viena strategija, padėjusi kurti didingą tautos pasakojimą – tai folklorinio padavimo motyvų hiperbolizavimas, vertimas didingu praeities mitu. Nesvarbu, ar padavimo erdvė būtų Liškiava, ar Merkinė, tačiau jose didžiuojamasi viskuo, kuo įmanoma didžiuotis. Štai ir Merkinę vaizduojančiame „Milžinkapyje“, anot V. Kubiliaus, „[...] viskas hiperbolizuojama: pilies turtai (midaus šuliniai), skaisčios mergelės gražumas („kaip saulė giedriam danguje tarpu baltų debesėlių“, mūšio sėkmė („Ko kriviai neišmušė, kalavijai neiškapojo, širmi žirgai išmindžiojo“). [...] Net apsamanojusi Merkinės pilis virsta aukštu tėvužio dvaru“¹¹⁸.

Galima spėti, kad ne tik Merkinės gyventojams, bet ir kitiems dzūkams „Dainavos šalies senų žmonių padavimai“ leido įsivaizduoti ir savyje sukurti artimesnį ryšį su tautos mitine praeitimi. Kaip miestą pristatančioje knygoje „Merkinės istorijos bruožai“ rašo vienas iš jos benra autorių V. Vaitkevičius, „Greitai bus šimtas metų, kai merkiniškis Vincas Krėvė-Mickevičius parašė „Dainavos šalies senų žmonių padavimus“. Daugeliui mūsų šie padavimai buvo pirmoji (nesvarbu, kad mitinė) didingos ir garsios Lietuvos istorijos versija“¹¹⁹. Kas tie „mes“ šioje V. Vaitkevičiaus minties gijoje? Lietuviai? Dzūkai? Galima spėti, kad būtent dzūkams „Dainavos šalies senų žmonių padavimai“ lyg privilegiją nutiesė tiltą į krašto būtą ar nebūtą praeitį. O ką jau kalbėti apie konkrečius miestus, tokius kaip Merkinę, kuriems V. Krėvė paskyrė po visą padavimą.

Nekyla abejonės, kad didžiulę misiją (ugdyti pasididžiavimą tautos praeitimi) prisiėmusiame padavimų rinkinyje atsidūręs tekstas apie Merkinės piliakalnį „Milžinkapis“ tampa reikšmingu Merkinės miesto kultūriniam naratyvui. „V. Krėvės „Milžinkapyje“ nėra pralaimėjimo ar menkavertiškumo atodūsių. Tautos būtis teikiama su ambicingo išdidumo ir pasitikėjimo savimi jėga“¹²⁰. Merkinės vyrai padavime „Milžinkapis“ narsūs, gamta nuostabi, pilis didinga ir stipri, mergelės ne tik gražios, bet ir

116 Žukas, Saulius, 2001: *Vertybių kaita XX a. pradžios lietuvių literatūroje*, Vilnius: Baltos lankos, p. 79

117 Zalatorius, 2003, p. 380

118 Kubilius, 1993, p. 76

119 Vaitkevičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, p. 9

120 Kubilius, 1993, p. 75

pasiaukojančios ginant savo kraštą. Sarbu ir tai, jog tokius žodžius užrašo didžiulį kultūrinį autoritetą turintis rašytojas.

„Milžinkapyje“ susipina ne tik liaudies dainų stilistika ir Merkinės kraštą aukštinantys motyvai, bet ir universalūs mito elementai. Jeigu „Milžinkapyje“ vaizduojamą Merkinės pilį, piliakalnį ir papilį laikytume viso Merkinės miesto pradų, galima būtų teigti, kad padavimo pabaigoje užfiksuojama klasikinė mitologinė miesto atsiradimo idėja. L. Donskis, remdamasis Mumford'u, teigia: „ontinė ar net metafizinė miesto prigimtis leidžia jį suvokti kaip pirmą, fundamentalų žmogišką nusikaltimą, kaip kaltę dėl Aukščiausiąjai Tvarkai metamo iššūkio. [...] Senovės legendos mums byloja apie tai, kad Žmogaus Miestas, daugelio rašytojų pompastiškai vadinamas Amžinuoju miestu, atsirado kaip žmogaus nusikaltimo ir kaltės pasekmė“¹²¹. „Milžinkapyje“ pabaigoje ginant Merkinės pilį įvyksta tragiška auka: drąsioji Meiluzė, vedama į pilį kryžiuočių, meldžia saviškių, kad jos negelbėtų, kad gintų pilį, o ją nužudytų: „Argi mūsų butis, gyvastis brangesnė jums už laisvą tėvynę?.. Berneliai, jauni raiteliai, jei priešininko nemušite, pilį išduosite, manęs mergelės, vis tiek neišvaduosite“ (M, 22). Kulminacijoje į ją mirtinąstrėlę paleidžia mylimasis: „Šoko jaunas Zubrys, stvėrė rankon miklų kilpinėlį, dėjo atrią vilytėlę ir šovė ten, kur mergelė gailiai verkė“ (M, 22). Tai svarbiausias simbolinis gestas paskutinėje merkiniškių kovoje su kryžiuočiais. Apgynus pilį čia išdygsta Milžinkapis. Tokią padavimo pabaigą, pagal L. Mumford'ą, galima interpretuoti kaip miesto pradžios mitą: „[...] pirmą pradę miesto esmė – broliudystė ar panašus sunkus žmogaus nusikaltimas, o kartu ir kaltė, nes taip metamas iššūkis Aukščiausiąjai, ar transcendentinei, tvarkai“¹²².

Taip kūrinys, galbūt turėjęs intenciją virsti naujuoju tautos herojiniu epu, virsta galima Merkinės miesto pradžios interpretacija.

„Milžinkapis“: *pilies šešėlyje*

Sunku pasakyti, kas patriotiškai nusiteikusiame rašytojui yra didesnė pagunda: parašyti dar neparašytą tautos herojinį epą, kurio trūkumas lyg praraja žioji šalies kultūros ir literatūros istorijoje; ar pastatyti pilį, kurios tuščias piliakalnis vienodai bado akis ir fantaziją. Kaip pastebi knygos „Pilies šešėlyje“ autorius V. Volungevičius: „Kiekvienas lietuvis savo širdyje yra susirentęs bent po vieną pilį. O jei ši dar yra kažkur jo gimtosiose apylinkėse, tarp kalvų ir klonių, gojų ir raistų, tai tuomet gynybiniai įtvirtinimai neįveikiami. Apsiginklavęs lietuvis kaip tas *pilėnas*, pasiruošęs bet kokia kaina ginti savąjį prieglobstį, tamsų užutekį, paskutinį ramų tikrovės lopinėlį savame krašte, savuosius *Pilėnus* [...]“¹²³.

121 Donskis L. Tarp vaizduotės ir realybės: ideologija ir utopija nūdienos civilizacijos teorijoje / Lewis Mumfordas: diskursyvinis miesto idėjos žemėlapis, Vilnius: Baltos lankos, 1996 m., p. 67

122 Donskis L. Tarp vaizduotės ir realybės: ideologija ir utopija nūdienos civilizacijos teorijoje / Lewis Mumfordas: diskursyvinis miesto idėjos žemėlapis, Vilnius: Baltos lankos, 1996 m., p. 68

123 Volungevičius, 2015, p. 11

V. Krėvė taip pat siekė įsivaizduoti savo Merkinės pilį ant buvusių jos pamatų, kurie išlikę tik simboliniai – duomenys, jog stovėjusi svarbi, kryžiuočiams kliūtimi buvusi pilis. Jokių archeologų surastų pamato akmenų, bokšto liekanų ar sienų luženų, tik žinojimas apie pilies svarbą ir kraštovaizdyje išsikišęs piliakalnis virto tobulai vaizduotę išlaisvinančia ir struktūruotai nukreipiančia užduotimi *parašyti* savo Merkinės pilį, kurią V. Krėvė įkurdino „Milžinkapyje“. Taip ir gimė „visų kalnų aukščiausias, o ant to kalno tvirta pilis, garsi Merkinė, visų pilių tvirčiausia. Milžinai ją statė, ne žmonės“ (M, 17).

„Milžinkapyje“ pilies atsiradimas siejamas su mitinių būtybių, įkūnijančių stiprybę, milžinų darbu. „Sienos, iš didelių akmenų milžinų sukrautos, žilomis samanomis apžėlusios, rūščiai dairėsi aplinkui, kaip niaurus dairosi vilkas šaltą žiemos naktį, ar nepamatys kur priešininko nedraugo...“ (M, 18). Milžinų darbas pilį personifikuoja, paverčia ją ne tik statiniu, bet ir gyvu vietos sargu, apdovanoja dieviškomis galiomis. Todėl ir Merkinės pilis – ilgaamžė: „visi jie plėšė draskė jos akmens krūtinę, o ji stovėjo tvirta, niauri ir baisi jiems, kaip kad stovėjo pirmą dieną...“ (M, 18) Tokia pilis ne tik kraštovaizdyje ryški, bet ir svetur iškeliauvusio karžygio prisiminimuose, pilis lyg švyturys kviečia grįžti: „namopi traukė jį, namopi plaukė bernelio godos, į Nemuno krantą, kur ant aukšto kalno stovi sena apsisamanojusi pilis“ (M, 18)

Pilis personifikuota, įkūnija simbolinį kraštovaizdžio centrą: „Tyli ir rami tvirtovė. Tik Stangės upelė, bėgdama aplink kalną grioviais perkasais, be pertraukos kalbėjo senai piliai, ką ji matė, ką girdėjo tamsiose giriose, žaliose pievose ir giliuose ežeruose“ (M, 18)..

Tyrinėjant Merkinės miesto atsiradimą ir raidą akivaizdu, kad pilies buvimas, kaip įprasta viduramžiais, tiesiogiai susijęs su miesto atsiradimo stadija. Anot. L. Mumford'o, miesto atsiradimas siejamas su kosmoso tvarkos laikymusi: „Pirmiausia sukuriamą pilis ir jai priklausantys pastatai, toliau atsiranda įtvirtinimai ir miestą apjuosia sienos“¹²⁴. Kartu šią pilį galima sieti ir su V. Krėvės herojinio epo kūrimo strategija: ji svarbi ir herojiniam pasakojimui, ir erdvės tapatumui sukurti.

Krėvė kuria Merkinę

V. Krėvė neabejotinai yra vienas labiausiai Merkinės kultūrinį pasakojimą išplėtojusių rašytojų. Merkinė ir jos apylinkės autoriaus kūryboje bei veikloje figūruoja dėl to, kad tai jo gimtosios vietos. Aptardamas Krėvės kūrybą A. Zalatorius pastebi, „[...] kad rašytojas tiesiog negali apsieiti nepaminėjęs konkrečios vietovės. Kodėl tai daroma? Pirmiausia Krėvė nori atiduoti pagarbą savo giminės šaknims“¹²⁵. Tai, dėl ko V. Krėvė nuolat vaizduoja Merkinę ir jos apylinkes, A. Zalatorius regi ir kaip praktinę priežastį, nes „[...] kam prievartauti fantaziją, kai užtenka patirties?“¹²⁶.

124 Mumford, 1961, p. 568

125 Zalatorius, 2003, p. 295

126 Zalatorius, 2003, p. 296

Be to, kad V. Krėvė Merkinę pavaizdavo apsakymuose, apysakoje, sukūrė „Dainavos krašto senų žmonių padavimus“, o drauge „Milžinkapį“, rašytojas taip pat užsiėmė Merkinės tautosakos rinkimu, visuomenine veikla: „Dainavos krašto interesai jam nuolatos rūpėjo: daug energijos įdėjo steigdamas Merkinėje lietuvišką progimnaziją, bandydamas pagerinti ekonominę ir kultūrinę gimtųjų apylinkių būklę“¹²⁷.

Sunku tiksliai nusakyti įvertinti, kiek V. Krėvės inicijuotas ir atliktas tautosakos rinkimas paveikė kultūrinį Merkinės pasakojimą. Tačiau gal net ir nuo užmaršties išgelbėta dainelė apie Vladislovo Vazos mirtį Merkinėje galimai prisidėjo prie dabar vieno iš ryškesnių kultūrinių Merkinės naratyvų: „paties Krėvės užrašyta daina „Viduje Merkinės / stovi lakštelė“, kurioje kalbama apie karaliaus Vladislovo IV Vazos mirtį. [...] Daina trumpa, vos 12 eilučių, o kalbama joje apie mirštantį karaliūną, kuris išneštas su lova (*lakštele*) į Merkinės aikštę kalba žmonėms: [...] *Tegul žmonės mato / Ir maži vaikeliai, / Kaip miršta ponai / Ir Sarūnai-karaliai*“¹²⁸.

Merkinę pristatančiuose leidiniuose ir stenduose iki šiol cituojamas V. Krėvės „Milžinkapis“ kaip Merkinės grožį ir didybę iliustruojantis kūrinys. Anot A. Zalatoriaus, „[...] Krėvė priklausė prie tų rašytojų, kurių nevaržė faktai ar prototipai, – su jais jie elgėsi gana laisvai. Taip jie elgėsi ir su tautosaka, istorija, bibliniais pasakojimais, paimdamas tik tai, kas tiko jo koncepcijoms“¹²⁹. Būtent toks kūrybos braižas ir sudarė sąlygas gimti „Milžinkapiui“, kuriniui, kuriame Merkinės grožis, pilies didybė, žmonių narsa buvo hiperbolizuota. V. Daujotytė pastebi, kad nors svarbu yra ir medžiaga, iš kurios rašytojas semiasi įkvėpimo, bet užvis svarbiausia stebuklus daranti, kūrybos versmę pramušanti jo savastis: „Tradicijos ir yra akmuo, gramzdinantis tekstą į gelmę. Kalba atlieka tradicijų kraujo apytakos vaidmenį. Didžiausia tradicijos galia veikia spontaniškai – per kūrėjo asmenybę [...]“¹³⁰.

Merkinė kuria Krėvę

Praėjus beveik 65 metams nuo V. Krėvės mirties, Merkinė yra virtusi viena iš tų vietų, kurias kadaise kūrė Krėvė, ir kurios dabar kuria Krėvę. Nuo 1966 m. Subartonyse (7 km nuo Merkinės) veikia V. Krėvės muziejus. Muziejus atviras lankytojams, čia vyksta ir su rašytojo pagerbimu susiję renginiai, V. Krėvės gimimo ir mirties metinių minėjimai.

127 Zalatorius, 2003, p. 278

128 Zalatorius, 2003, p. 367

129 Zalatorius, 2003, p. 282

130 Daujotytė, Viktorija, 1998: *Tekstas ir kūrinys*, Vilnius: Kultūra p. 215

1992 m. V. Krėvės palaikai perlaidoti iš Filadelfijos į Subartonis. Ceremonijos metu kalbą sakęs A. Zalatorius palaikų pergabenimą laikė itin reikšmingu: „Krėvės sugrįžimas Mickevičių giminės kapą padarys panteonu, prie kurio ateis tūkstančiai žmonių, nes nėra pas mus tokio, kuris nebūtų girdėjęs jo vardo ar nebūtų atsigėręs iš jo kūrybinės versmės“¹³¹.

1989 m. Merkinės mokykla pavadinta V. Krėvės gimnazija, vėliau čia atidengtas paminklas rašytojui. Anot A. Zalatoriaus, dar paminklo kūrimo stadijoje skulptūrą matė ir duktė Ona Aldona Krėvaitė – Mošinskienė, tačiau tėvo įamžinimo būdu nesižavėjo: „Mano tėvas niekuomet nesėdėjo tokioje majestotiškoje pozoje, – pasakė ji. – Reikėtų daugiau paprastumo, šilumos“¹³². Tačiau būtent tokį – didingą ir svarbų, o ne mielą ir paprastą norėjo matyti V. Krėvę merkiniškiai, savojo miesto tapatybę sutvirtinę ir pagrindinio rašytojo kaip kultūrinio herojaus figūra.

3. 3. Merkinė rūke, poetas pūgoje : Stasys Stacevičius

Beveik visą gyvenimą pragyvenęs tame pačiame gimtame vieniemyje prie Merkinės, Stasys Stacevičius (1959-2012) rašė poeziją, eseistiką, tačiau sunku pasakyti, ar kuris nors iš jo tekstų taip išgarsino poetą kaip jo dingimas ir žūtis, ant kojų sukėlęs nemažą Merkinės ir rašytojų, kultūros žmonių bendruomenės dalį, drauge ieškojusią dingusiojo (kūnas rastas 2013 m. sausio 10 d. laukuose netoli Merkinės – poetas žuvo eidamas pūgos metu). Ne vienas S. Stacevičiaus kūrybos skaitytojas pastebėtų, kad poetas savo kūryboje it nuojautą minėjo dingimą be žinios, pasiklydimą rūke, savo paties netikėtą pranykimą Merkinės apylinkėse. Toks motyvas iškyla tiek poezijos rinktinėse, tiek eseistikos knygoje „Milda supaisys“, ir netgi eilėraštyje „Giesmė Merkinei“. Kaip vėliau rašė Rimvydas Stankevičius: „Atrodo, viskas – kiekviena eilutė – byloja būtent tai, kas įvyks. Suprantu, kad netekties užgauti smegenys tiesiog ieškote ieško mirtį pranašaujančių ženklų. Todėl ir randa. Todėl net poeto pasirinktas elektroninio pašto adresas „nakties vėjelis“ šiandien skamba iškaltiau, nei buvo planuota. Tačiau, sutikite, juk gana tiesiai parašyta: ‘Sapnuojamaj knygoj gal bus parašyta, / Kad aš užšalau giliose pusnyse, / Ne tau nešdamas vyną / Speigmečio naktį’“¹³³.

Pūgoje paklydęs poetas prisidėjo prie Merkinės kultūrinio pasakojimo, nes beveik visą laiką praleidęs Merkinės apylinkėse ir miestelyje tas erdves perkėlė ir į savo kūrybą. Ten, kur gimė, kur rašė,

¹³¹ Zalatorius, 1998, p. 284

¹³² Zalatorius, 1998, p. 185

¹³³ Stankevičius, Rimvydas, 2013: „Poetas S. Stacevičius išėjo į pūgą ir nebegrįš“, *Respublika*, prieiga internete: <https://goo.gl/N7QvLZ> (tikrinta: 2018-05-01)

buvo ir palaidotas. „Sausio 12 dieną jį gražiai palaidojome ten, kur jis norėjo – šalia tėvų Merkinės kapinaitėse“¹³⁴.

Miestas rūke

Tirštesnis nei virš Merkio, Nemuno ir Stangės santakos vasaros rytais susidarantis rūkas gaubia Merkinės fragmentus, išnyrančius iš S. Stacevičiaus poezijos ir eseistikos. Tokia yra S. Stacevičiaus Merkinės *vietos dvasia*. Ne nuosekliai suvertas kultūrinis pasakojimas, o nestruktūruotai persipinantys Merkinės erdvės ir laiko fragmentai, gyvenimo ir negyvenimo klodai. Pagal C. Norbergą-Schulz'ą, „vienoje vietoje susitelkusios prasmės ir yra tos vietos *genius loci*, o ne atskiri geografiniai ar kitokie vienaplaniai apibrėžimai“¹³⁵. Taigi S. Stacevičius, kitaip nei V. Krėvė „Milžinkapyje“, užuot kūręs linijinę Merkinės pasakojimo struktūrą, leidžia vietos fragmentams tarpti nesusijungusiems, plūduriuoti tekste kaip plūduriuoja sunkiai apibūdinama, bet juntama *genius loci*. Ir kartais ši *vietos dvasia* gali būti atpažinta ir poetiniuose vaizdiniuose: „[...]ir gyventume kaip... Dievulio ausy? Aky? Širdy? Kepenyse? Leipalingyje? Druskininkuose? Debesėlyje virš Merkinės?“¹³⁶.

Kad ir kokius reiškinius permąstydavo S. Stacevičius savo tekstais, minties atspirties ir grįžimo taškas beveik visuomet būdavo gimtosios Merkinės apylinkės. „Visose jo knygose beveik visi pamintijimai ir visi judesiai vyksta tyloje tarp Merkinės ir Merkio, Liškiavos ir Nedzingės, Marcinkonių ir Perlojos – jo dzūkiškoje Lietuvoje, kur laukas, žirgas, rugys, Liūdesys, / o brolelis be kardo ir skydo, iš kurios įsimylėjęs Merkį, Stangę, Gilšę taip ir neišėjo“¹³⁷.

S. Stacevičiaus poezijoje Merkinė dažnai virsta gyva mirusiųjų vieta – sielų ir šešėlių bendruomene: „Jei miestelyje tau nuobodu, / tai gali / tapti šešėlių bendruomenės / pirmininku / arba antrininku / [...] Prieš vėlines / išsisluoksniuoją tylą, / varpo antrininkas / naktį skamba“¹³⁸. Mirtis lyg šešėlis juntama kiekviename S. Stacevičiaus tekste.

Eilėraštyje „Daug laikrodžių“ nusikeliama į Merkinės kapines, kur eilėraščio kalbantysis stebi savo protėvių kapus, staiga sutraukiančius begalines laiko juostas į tankų audinį: „[...] stovėdamas prie persimainiusio senolės kapo, jau ir prie tėvo, mamos kapų, pagalvoju, jog tąsyk klebonas nebuvo teisus [...] senolių namai ar kapai nudyla kaip didelio laikrodžio detalės, jos tuoj pakeičiamos panašiom ar visai naujom detalėmis, kurios irgi sudyla...“¹³⁹.

134 Jonuškaitė, Birutė, 2012: *Tylos tiltai. In memoriam Stasys Stacevičius*, prieiga internete: <https://goo.gl/BMUpEd> (tikrinta: 2018-05-01)

135 Schulz, 1991, p. 94

136 Stacevičius, Stasys, 2013: *Milda supaisys*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, p. 142

137 Jonuškaitė, 2012

138 Stacevičius, Stasys, 2008: *Ne ėriukai nakty*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, p. 96 – 97 p.

139 Stacevičius, 2013, p. 29

Dar daugiau dėmesio kapinių kaip gyvybės įkalčių motyvams S. Stacevičius skiria tekste „Neatsiminimai“: „Aną vasarą randu jau daug neatsiminimų savo miestelio kapinėse, kur tvorelės juosia ne pavienius antkapius, o dažniausiai šeimų kapavietes. O beišnykstantys nerakinami vartai, kapinių šulinys, koplyčia ant kalniuko, pripėduotas smėlis – lyg knygos viršelio iliustracija – gal ‘Merkinės antologijai’? [...] Kapai ima atrodyti kaip didelė klaviatūra – kažkokio milžiniško kompiuterio, kuriuo būtų galima rašyti ar groti. Štai dar gėlėtas ir ryškus klavišas – šviežias mano draugės kapas. Štai – mano senolių, tėvo, mamos, broliuko klavišai“¹⁴⁰. Čia kapinės tampa ne tik asmeninės protėvių istorijos įrodymu ir grandimi, bet ir visos Merkinės būtojo laiko požymiu dabartyje.

L. Mumfordas, kalbėdamas apie kapines mieste, jas laiko privalomu ir esminiu elementu, liudijančiu gyvybės buvimą: „Kadaise žydai tvirtino, kad jų tėvynė yra ten, kur žemėje užkasti protėvių palaikai [...]. Mirusiųjų miestas yra gyvųjų miestas atgaline data. Galima sakyti, mirties miestas yra gyvojo pirmtakas. Mirties miestas yra kiekvieno gyvo miesto šerdis“¹⁴¹. S. Stacevičiaus Merkinė jo tekstuose labai dažnai yra mirties, mirusiųjų miestas, tačiau per praeities mirtis yra pasiekama dabarties gyvybė.

Merkinės dokumentika

Nors S. Stacevičiaus erdvėse Merkinės detalės poetizuojamos, kai kuriuos fragmentus galima atpažinti išgriebti kaip užfiksuotą realybę, Merkinės dokumentiką. Joje paprastai vyrauja kelios tęstinės temos.

Esė rinkinio „Milda supaisys“ skirtinguose tekstuose S. Stacevičius vis prisimena ir atkuria įvairias sovietmečio Merkinėje akimirkas, vaizduojamas su pabrėžta ironija anuometinei politinei galiai ir tikrovei. Tekste „Iškritę iš mėnulio“ pašiepama komunistinio režimo, kolūkio sistemos surežisuota santvarka. Intelektualai tampa liaudies darbininkais: „Sovietmetyje [...] M. miestelio t. ūkį globojo ne atominė elektrinė ir ne grąžtų gamykla, o LTSR valstybinis operos irgi baleto teatras... Balerinos, režisieriai, baletmeisteriai, muzikantai irgi ne vienas maestro rinko bulves arba akmenis nelabai derlinguose, tačiau erdviuose Dzūkijos laukuose“¹⁴².

Kita galios struktūra – religija, taip pat svarbi miestelio bendruomenei. „Berods 1987 – ieji, Merkinės klebonijoje pusiau slapsti egzaminai prieš Pirmąją Komuniją... Storas klebonas jau ir pyksta, kad ilgokai delsiu“¹⁴³. Paklusimas galios struktūrai tarsi bet kurioje bendruomenėje galėtų sukelti paradoksalių pasekmių, tačiau būtent mažoje bendruomenėje (miestelyje) gali kilti daugiau kurioziškų situacijų, kur visi

¹⁴⁰ Stacevičius, 2013, p. 102

¹⁴¹ Mumford, 1961, p. 7

¹⁴² Stacevičius, 2013, p. 38

¹⁴³ Stacevičius, 2013, p. 28

veikėjai vieni gerai kitus pažįsta, kur visa bažnytinė valdžia priklauso tik vienam klebonui, kur gali veikti gyventojų nuodėmės skaičiuojanti davatka. „Didžiai dievobaiminga ir labai aktyvi krikščionė demokratė garsiam Merkinės miestelyje matė klestinčią laisvamanybę, kaukolinio biznį, partijėlių kovas, pinigų plovimą, agentų kėslus. Todėl ta krikščionė – iš meilės artimui – surašė bent kelių dešimčių iškiliausių merkiniškių nuodėmės [...]“¹⁴⁴.

Merkinės dokumentika S. Stacevičiaus tekstuose atskleidžia ir iki dabar miestelyje svarbią socialinę problemą – girtuokliavimą. „Norėčiau, kad ir dinastijos kapinės būtų ant ano kalnelio, o ne girtoj Merkinėj“¹⁴⁵ – taip išsižada girtuoklystės vietos (bent po mirties) autorius. Kitur prisimindamas girtavimą Merkinėje atskleidžia, kad būta ne gėrimo vienatvėje, o visuotinio reiškinių, kuomet ta pati veikla suvienydavusi ir daugiau merkiniškių: „Jaunystėj, per paūžimą „Stangėje“, tuometinėj Merkinės kavinėj, kažką eksromptu eiliavau ir skaičiau bohemai“¹⁴⁶.

Nemažai S. Stacevičiaus eseistikos, neįtrauktos į knygas, buvo publikuota žiniasklaidoje. Merkinės dokumentikos galima aptikti 2001 m. 02 06 „Valstiečių laikraštyje“ publikuotame tekste apie Merkinės mokytoją Petrą Žeką „Kitoks mokytojas“. Dėmesio vertas tekstas „Poezija po tiltu Merkinėje“, permąstantis tilto per Nemuną istoriją, dabartį, urbanistinę ir kultūrinę jo vertę. Į poetinę kalbą panardinta dokumentika tampa gyvu kultūrinį pasakojimą sekančiu tekstu. „Senas yra Merkinės tiltas per Nemuną. Ar nukentėjo jis per pirmą pasaulinį karą, kai caro kariuomenė Merkinę paliko be mūšio? Duomenų nelabai... Tarpukaryje tarp akmeninių tilto polių praplaukdavo sieliai... Sielininkams nuo tilto šūkaudavo sargas: kairiau!.. dešiniau!..“¹⁴⁷ Tačiau be šio išskirtinio dėmesio tiltui, S. Stacevičiaus tekstuose nuolat atsikartoja ir įprastų Merkinės kultūrinio pasakojimo linijų aidai.

Kultūrinio pasakojimo gijos

Ryškiausiai į Merkinės kultūrinį pasakojimą įėjo jau ne kartą Merkinės diskursuose cituotas ir turbūt dar ateityje cituotinas S. Stacevičiaus eilėraštis „Giesmė Merkinei“¹⁴⁸. Tekstas tarsi dedikuotas toms pačioms Merkinės kultūrinį pasakojimą suveržiančioms svarbiausioms linijoms: miestą išgarsinusiai Vladislavo Vazos mirčiai („Gal karalius Vaza prieš pat mirtį tai jautė, paliepęs / išnešti dar gyvą į aikštę...“, GM), pagoniškajai Merkinės praeičiai ir jos metu buvusiai svarbiai Merkinės piliai, gynusiai per kovas prieš kryžiuočius („Paskutinių Merkinės pagonių – kol kas – neprakeiktas, / į naktį, kur tavo vėlė gal nebus nebyli, / greitai išsiųstas būsiu. Ir tapsiu labai seniai baigtas – / kaip laiškas kryžiuočiams,

144 Stacevičius, Stasys, 2001: „Merkinės vienkiemyje“, *Kultūros barai*, 5, p. 48

145 Stacevičius, 2001, p. 48

146 Stacevičius, 2013, p. 100

147 Stacevičius, Stasys, 2012: „Poezija po tiltu Merkinėje“, *Druskininkų naujienos*, 2012 05 11

148 Stacevičius, Stasys, 2011: „Giesmė Merkinei“, *Metai*, 2 (toliau cituojant šaltinį tekste žymima trumpiniu – GM)

rašytas Merkinės pily“, GM), miesto praeities ir dabarties opozicijai („ir piliakalnis tūno savy, jeigu sklaidos Merkinė. / Bet kelio į pilį daug amžių nėra. Gal dar bus“, GM). „Giesmėje Merkinėi“ pirmiausia skleidžiasi giedančiojo būseną, intymus santykis su rūkuose, erdvėje ir laike skendinčiu miestu. Kaip ir daugelyje kitų S. Stacevičiaus tekstų, „Giesmėje Merkinėi“ tvyro mirties nuojauta, ne baimė, o susitaikymas su amžinybe; taip pat dar kartą tendencingai atskleidžiama ir dingimo be žinios fragmentas: „Tu, beveik nepasenusi, klausi: nejau nežinojau, / kaip seka pagonį dievų pėdomis pėdsekys, / ir karalių mieste naktimis be žinios dingsta žmonės. / Patiems įžvalgiausiems košmarai išdegins akis“ (GM).

Kituose S. Stacevičiaus tekstuose kartais išnyra ir yra permąstoma Merkinę kadaise lankiusių valdovų linija, kurią, panašu, Stacevičius permąsto iš šalies, gana kritiškai: „o štai Vytauto Didžiojo kaulų bandyta ieškoti po Merkinės bažnyčia ir kitur, nesgi didžiųjų valdovų arba šventųjų kaulai, jeigu jie gyvųjų vis lankomi ir apgiedami, gali įgyti simbolinių ir mistinių galių, panašiai kaip paveikslai, prie kurių maldaujama išgijimo“¹⁴⁹.

Tekstuose nuolat šmėžuoja ir Merkinės piliakalnio bei pilies vaizdiniai. Per asmeninį santykį su piliakalniu, norą užnešti ten nuotaką, atskleidžiama ir įprasta piliakalnio bei pilies istorinė linija: „Dar ankstyvoj jaunystėj pagalvojau: būtinai užnešiu nuotaką į šitą aukštą ir statų piliakalnį, ant kurio ne viena pilis stovėjo ir degė, liejosi midūs, kūnai papėdėn ritosi, mainėsi žmonių kartos ir jų tikėjimai,“¹⁵⁰. Kadaise buvusi pilis iškyla su visa savo gyvastimi, ten vykusiu žmonių gyvenimu ir ritualais: „Kaip ir Merkinės ir Perlojos pilys, jose skambėjusios dainos ir maldos, išrėkti keiksmas, jų gaisrai, karių ar moterų lavonai neatsiminimai, neatsiminimai, neatsi...“¹⁵¹. O kartais pilis prisimenama neatsiejamai nuo pagrindinės jos funkcijos – gynybinės: „Atsitraukdama ginti Vilniaus nuo kryžiuočių, Merkinės pilies įgula padegė savo pilį“¹⁵². Net jei pilies ant piliakalnio nėra, vis tiek yra pilies šešėlis, leidžiantis įsivaizduoti jos gyvenimą: „Taip pilis pasirodo kaip simuliakras, savo pačios šešėlis. Praeityje egzistavę tikri daiktai virsta savo pačių pamėklėmis“¹⁵³.

S. Stacevičiaus tekstai susišaukia ir su V. Krėvės tekstais. Autorius vaikšto V. Krėvės keliais, apmąsto ir *išgyvena* savo pirmtako, anksčiau Merkinės temomis rašiusio autoriaus, buvimą. Sieja jį ne su literatūros analize, o su pačios Merkinės naratyvais: „Vincuko Mickevičiaus gimimo metais, 1882-ais, buvo prabėgę 19 metų po pralaimėto sukilimo prieš carinę Rusiją. [...] Tebeplaukė surišti į sielius girių likučiai – Nemunu nuo Merkinės iki Kauno, o ten, gavę užmokestį iš žydų, sielininkai atgal pareidavo

149 Stacevičius, 2013, p. 70

150 Stacevičius, 2013, p. 73

151 Stacevičius, 2013, p. 170

152 Stacevičius, 2013, p. 170

153 Volungevičius, 2015, p. p. 9

pėsčiomis – per dvi tris paras, jeigu neužsibūdavo karčiamose“¹⁵⁴. Tokiu būdu kultūrinio Merkinės pasakojimo aidai tarsi ir vėl nevaldomai persipina, susilieja į naują neatskiriamą gausmą.

3. 4. Rašytojai XX a. – XXI a. Merkinės kryžkelėje

Tęsiant Merkinės kaip kryžkelės naratyvą, galima paminėti, kad pastaruosius 30 metų ji yra atsidūrusi festivalio „Poetinis Druskininkų ruduo“ pusiaukelėje ir kryžkelėje, kuomet poetų grupė kiekvieną rudenį iš Vilniaus vyksta į Druskininkus, kartais sustodami Merkinėje. „Poetinio Druskininkų rudens“ almanache apie Merkinę rašo ir Sigitas Geda, kuriam ši kryžkelė pažįstama dar iš anksčiau, nes poetas gyveno Druskininkuose, ir dažnai keliaudavo į Vilnių: „Tokia buvo erdvė – pasikartojanti per kokia 30 metų. Mokykla, universitetas, žiemą vasarą kelionės autobusu ir traukiniu į Vilnių ir atgal, vis pro Nemuną Merkinėje arba čia, kur pavasariais barkšo išmesti ledo kaulai (apėję smėliu ir žvyru). Dabar manau, kad du žmonės (jeigu užmiršiu savo gyvenimą) buvo prikaustę mane prie šito gamtovaizdžio: Vincas Krėvė Mickevičius iš Merkinės ir Mikalojus Konstantinas Čiurlionis iš Druskininkų. Du vaizdiniai, dvi ikonos, du paveikslai pakabinti neregimų rankų viršum norinčio „rašyti knygas“ vaiko galvos. Tuščioje erdvėje, šalimais vasaros debesų ir piliakalnių“¹⁵⁵.

Merkinės vaizdiniai išnyra kelių pro šalį keliaujančių ir kartais į miestelį užsukančių rašytojų tekstuose, tiek vykstančių į „Poetinį Druskininkų rudenį“, tiek dėl kitokių priežasčių kartais atsiduriančių Merkinėje.

Ryškiausiai iš visų „kryžkelės“ apylinkes vaizduoja **Sigitas Geda**. Rinkinio „Žydinti slyva Snaigyno ežere“ pavadinimas nurodo erdvę – Dzūkijos kraštą, netoli Veisiejų. Eilėraščiuose kalbantysis dažnai tarsi sklendžia virš įvairių regiono kraštovaizdžių. Eilėraštyje „Keturių rapsodijos ir epilogas“ poetas tarsi kreipiasi į savo prarastą meilę, besikreipdamas į ją tarsi sklendžia virš Dzūkijos, taip pat ir Merkinės: „širdie, mano širdie, [...] / širdie, esi mano vienintelė meilė, / tiurkiška, karaimiška meilė, agurkinė / kailių Merkinė, kur mirė išklišėlis / švedų karalius, arba vokietis, lekiantis / slidėm nuo piliakalnio, pro alksnius, / pro alksnius, piliakalnių / plinkančią šviesą, Merkinė, upėtakių / nerštas, alksnio žiedai stebuklingame / Krėvės pasauly, po dvokiančius žiedus, / po iervas, apleidai mane tu“¹⁵⁶. Nors retoriniai kreipiniai eilėraštyje tarsi skrodžia tuščią erdvę virš žemės ir atspindi nebūties, praradimo skausmą, kuomet kreipiamasi tarsi į viską, bet kartu ir į nieką, visgi per poeto kančią čia atveriamas ir Merkinės praeitis, paliečiami populiarūs kultūriniai jos naratyvai: karaliaus Vladislovo Vazos mirtis, piliakalnio reikšmė, upių santaka, augmenija ir Vinco Krėvės figūra.

¹⁵⁴ Stacevičius, 2013, p. 165

¹⁵⁵ Geda, Sigitas, 1999: „Sodinukas, kuris prigijo“, *Poetinis Druskininkų ruduo 1990-1999*, Vilnius: Vaga p. 141

¹⁵⁶ Geda, Sigitas, 1981: *Žydinti slyva Snaigyno ežere*, Vilnius: Vaga

Poezijos rinkinyje „Skrynelė dvasioms pagauti“, eilėraštyje „Į prisikėlusį žiūrint“ Merkinė dar kartą iškyla kaip Vinco Krėvės kūrybos pasaulio ženklas: „Prisikėlęs iš mirusių, nelupk žolės iš avinėlio burnos. [...] / Prisikėlęs iš mirusių, bet ne Kristus. [...] / Dvasia be tėvynės, be vietos pasaulyj. / Amžinas žydas su silkėmis prie Merkinės. / Vėl nukirsta galva“¹⁵⁷. Tokiais žodžiais Sigitas Geda Merkinės kultūrinį pasakojimą tarsi perveria bei sutvirtina V. Krėvės apsakymo „Silkės“ motyvu apie seną iš Merkinės ateinantį, silkes pardavinėjantį žydą. Šis veikėjas, kaip pasakytų R. Šilbajoris – tai tipinis V. Krėvės apsakymuose besibastantis „dievulis“: „Vargšu apsimetęs, jis apsilanko pas ūkininkus, išbando jų vaišingumą, artimo meilę; laukų takeliais išėjęs, perbraukia plačia vėjo ranka per išplaukusius rugius, pas Vincą Krėvę į „Šiaudinę pastogę“, jo kaimiškas apysakas. Ten jis tampa centrine figūra kaimo žmonių vaizduotėje, sąlygodamas jų poetinę ir moralinę pasaulėjautą“¹⁵⁸. Tas pats mitinis „dievulis“ vaikšto ir po skirtingų autorių tekstus apie Merkinę. Šiuo atveju – S. Geda „dievulį“ pasiskolina iš V. Krėvės, taip paryškindamas Merkinės žydiškąją liniją ir tą, kurią pati Merkinė sukūrė apie Vincą Krėvę.

Merkinės „kryžkelės“ rašytoju galima būtų pavadinti ir **Leonardą Gutauską**, kurio trumpų pasakojimų rinkinyje „Šunų dainos“ kalbama dzūkiškai ir veikiausiai pati kalba, o ne konkretūs vietovardžiai tampa kultūrinį pasakojimą plėtojančiu motyvu. Merkinė egzistuoja kalbos ir veiksmo periferijoje: ji vis paminiama, veikėjai tai į ją eina, tai važiuoja, tai kažką iš ten sužino, tačiau daugiau detalių apie miestelį tekstuose nepasirodo. 2014 m., jau po S. Stacevičiaus mirties išspausdintame L. Gutausko eilėraštyje Merkinė figūruoja jau ne tik kaip žodis, bet ir kaip vieškelio, slėnio, upės vaizdas: „Vėl bus žiema, / Pusny nugrimis senų žvaigždžių langinės / Ir užpustytas vieškelis šalia Merkinės, / Ir Merkio slėnio žemuma. / Tik tu neklausk, / Ar sušalau, / Priėjęs Ūlą, tartum drumstą Letos upę, / Tylėjo juodvarniai, ant juodalksnių sutūpę, / Į smėlį grimzdo laiko pamatai, giliai įdubę“¹⁵⁹. Šiame tekste, tikėtina, girdisi jau kito kultūrinio pasakojimo – S. Stacevičiaus gyvenimo ir mirties – aidas.

Nors yra išlikusios informacijos, taip pat ir H. Gudavičiaus liudijimų¹⁶⁰ apie susitikimus Merkinėje su rašytoju **Juožu Apučiu**, jo kūryboje Merkinės vaizdiniai neatsiskleidžia. Panašiai kaip ir L. Gutausko „Šunų dainose“, J. Apučio prozoje Merkinė kartais paminiama kaip kryptis, kurią trumpam pasirenka nereikšmingi personažai: „Be to: apie katiną ir kumeluką. Vienas nuvarė į Merkinę ir pardavė kumeluką, be to, tenai nuvežęs, paliko ir katiną“¹⁶¹.

Akivaizdu, kad M. K. Sarbievijaus, V. Krėvės, S. Stacevičiaus ir kitų rašytojų tekstuose pasikartoja savaip regimi Merkinės kultūrinio pasakojimo atvaizdai (karaliaus medžioklė, mirtis, gamtos didybė,

157 Geda, Sigitas, 1998: *Skrynelė dvasioms pagauti*, Vilnius: Vaga

158 Šilbajoris, Rimvydas, 1992: *Neteikties ženklai: lietuvių literatūra namuose ir svetur*, Vilnius: Vaga, p. 33

159 Gutauskas, Leonardas, 2014: „Eilėraščiai: Devyni laišškai tolimajam draugui J. A.“, *Metai*, 8-9

160 Gudavičius, Henrikas, 2011: „Tikra novelė atsiranda iš ilgesio. Pokalbiai su Juožu Apučiu“, *Metai*, 2

161 Aputis, Juozas, 2016: „Iš dienoraščių 1969 – 1990“, *Metai*, 5-6

piliakalnis, pilis, žydų verslai, bažnyčia). Kuo vėliau sukurti tekstai, tuo labiau jie yra paveikti pirmtakų rašytojų tekstų. Į XX a. pab. – XI a. pr. S. Stacevičiaus, L. Gutausko tekstus galime matyti įsiliejus ne tik išryškėjusias kultūrinio Merkinės miesto pasakojimo sroves, bet ir V. Krėvės, K. Sarbievijaus tekstų intakus.

4. Naujasis Merkinės miestelio pasakojimas

Pastaruosius 20 metų juntamas gyventojų skaičiaus mažėjimas: 2007 m. Merkinėje buvo 1570 gyventojai, 2011 m. apie 1200¹⁶² gyventojų, šiuo metu skaičius dar mažesnis. 2016 m. Merkinės V. Krėvės gimnazijoje mokėsi 260 gimnazistų ir 48 ugdytiniai, šiais metais gimnaziją baigs 16 mokinių.¹⁶³ Vos prieš 10 metų šis skaičius buvo kone dvigubas. Merkinėje veikia meno mokykla. Savo funkcijas miestelyje vis dar atlieka vaikų darželis, bažnyčia, kultūros centras, veikia keli etninę kultūrą puoselėjantys būreliai, yra medicinos, policijos, gaisrinės postai, veikia juodosios keramikos dirbtuvės. Merkinėje kasmet vyksta šv. Roko atlidai, įvairios šventės prie piliakalnio. Tačiau Merkinė vis dažniau suvokiama nebe kaip nuolatinė gyvenamoji vieta, o kaip vasarvietė, į kurią grįžtama pailsėti iš kitos nuolatinės gyvenamosios vietos ar aplankyti senstančių tėvų, senelių. Nors Merkinėje daug žmonių tik atostogauja, apie ją atsiliepia teigiamai. Teatro režisierius J. Jurašas, 2007 m. su žmona nusipirkęs sodybą Merkinėje vasaros poilsiui apie šią vietą leidiniui „Lietuvos rytas“ atsiliepė pozityviai: „A. ir J. Jurašai savo sodybos Merkinėje, kurioje praleidžia keletą mėnesių per metus, nevadina namais, bet tai nėra ir paprastas vasarnamis. [...] „Tai – gražiausia vieta pasaulyje [...] Čia vakarais raudonuoja saulės apšviestas miškas, o naktimis Merkio vingiuose spindi net keli mėnulio atspindžiai. [...] Tiesiog magija“, – sako režisierius“¹⁶⁴.

Gyventojų išvykimas iš mažų miestelių į didmiesčius Lietuvoje jau tapęs intertišku, dažnai net nesvarstant galimybės grįžti gyventi į miestelius. Toks judėjimas Merkinei, kaip ir kitiems miesteliams, nepadeda stiprinti ir kurti bendruomenės, kuriai esant telktųsi tam tikra veikla, didesni miestelio savikūros, vystymosi, plėtojimosi veiksmai ir rezultatai. Merkinėje tebegyvena kelios dešimtys aktyviai miesto kultūrą, infrastruktūrą, istoriją, turizmą puoselėjančių ir naujus planus kuriančių bei įgyvendinančių žmonių, šeimų, todėl perspektyvas teikiantis miestelio pulsas tebėra. Dėl to ir kultūrinis pasakojimas nuolat tebėra kuriamas ir transliuojamas, dažniausiai pasitelkiant praeities naratyvus ir jų aktualinimą šiandienai.

Didžiąją dalį Merkinės miesto pasakojimo komunikuoja Merkinės krašto muziejus ir jo darbuotojai, yra viešinama informacija krašto muziejaus interneto svetainėje, socialinių medijų paskyrose, regioninėje ir nacionalinėje, kultūrinėje žiniasklaidoje. Anot L. Mumford'o, laikas mieste tampa matomu: pastatai, paminklai ir populiarūs maršrutai tampa kur kas labiau atviri nei rašytiniai šaltiniai, susilaukia kur kas daugiau dėmesio ir žvilgsnių nei priemiesčiuose ir kaimuose išbarstyti paminklai, palieka pėdsaką net

162 Lietuvos statistikos departamentas, prieiga internete: <https://www.stat.gov.lt/en> (tikrinta: 2018-05-01)

163 Merkinės V. Krėvės gimnazija, prieiga internete: https://www.merkinekreves.varena.lm.lt/gimnazija_0506/Klases.htm (tikrinta: 2018-05-01)

164 Jankauskienė Aldona, Jonas Jurašas, 2007: „Menininkų ramybės oazė“, *Lietuvos rytas*, prieiga internete: <https://goo.gl/B8BcFq> (tikrinta: 2018-05-01)

ir abejinguose protuose¹⁶⁵. Dėl to Merkinės krašto muziejaus kuriamas naratyvas, vedamos ekskursijos, išryškinami paveldo objektai yra labai svarbūs norint išlaikyti kultūrinio pasakojimo energiją. Pasak L. Mumford'o, sluoksnis po sluoksnio, praeitis mieste užsikonservuoja. O kai gyvenimas ima ją stelbti, tuomet, kaip tikslingą gynybą, modernus žmogus sukuria muziejų.¹⁶⁶ Taigi Merkinės krašto muziejaus nuolat palaikomas nenutrūkstamas judėjimas atlieka L. Mumford'o įvardintą tikro muziejaus misiją – apginti praeitį nuo užmaršties, leisti jai kvėpuoti ir jungtis su dabarties naratyvais.

Vinco Krėvės pasakojimą, susietą su Merkine, įtvirtina ir skleidžia Subartonyse esantis Vinco Krėvės memorialinis muziejus, tačiau į jį atvykstantys lankytojai yra daugiau suinteresuoti šios asmenybės istorija, Merkinę paliekant svarbiame, tačiau toliau esančiame V. Krėvės figūros kontekste. Merkinės miesto centre šalia aikštės veikia ir neseniai renovuotas Lankytojų (turizmo informacijos) centras. Varėnos rajono savivaldybės planai taip pat lemia tam tikras Merkinės plėtros galimybes. Šias įvardintas institucijas galima būtų laikyti dabartiniais miesto kultūrinio pasakojimo tęsėjomis.

Viena iš šiuo metu populiarinamų kultūrinio Merkinės pasakojimo linijų – tai Vladislovo Vazos istorija. 2017 m. Merkinės krašto muziejus vykdė rinkliavą, kurios metu buvo surinktos lėšos Vladislovo Vazos biusto, tradicinės įpaminklinimo formos, sukūrimui. 2018 m. gegužės 19 d. Merkinėje atidengtas skulptoriaus D. Drėgvos sukurtas biustas, renginio „Muziejaus vakaras, Karaliaus sugrįžimas“ metu.¹⁶⁷ Varėnos rajono savivaldybė jau ne pirmus metus skelbia viešą konkursą, ieškodami investuotojų siekiant atnaujinti Vazos namą ir Merkinės dvarvietę, ten įkuriant maitinimo ir apnakvindinimo įstaigas.¹⁶⁸ Tad akivaizdu, kad „dingusio miesto“ prikėlimas siejamas su populiarinama istorine linija, pasitelkta turizmo tikslais. Turistų Merkinėje itin padaugėjo nuo 2014 m. rudens, kuomet buvo įrengtas Merkinės apžvalgos bokštas, nuolat žiniasklaidoje pristatomas kaip vertas dėmesio lankytinas objektas¹⁶⁹. Piliakalnių populiarinimas Lietuvoje gana sėkmingas, tad ir Merkinės piliakalnis vasarą sulaukia daug lankytojų, ypatingai savaitgaliais, kuomet per dieną į piliakalnį užlipa net kelios jaunavedžių poros su svečiais, norėdami įsiamžinti gražiam kraštovaizdyje, ir kelios dešimtys ekskursijų. 2017 m. paskelbus „Piliakalnių metais“ Gražiausio piliakalnio rinkimuose trečią vietą pelnė Merkinės piliakalnis, taip dar labiau padidinant turistų skaičių.

165 Mumford, Lewis, 1966: *The Culture of Cities*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, p. 4

166 Mumford, 1966, p. 4

167 Merkinės krašto muziejaus feisbuko paskyra: <https://www.facebook.com/events/1979520808968641/> (tikrinta: 2018-05-01)

168 Buržinskas, Žygimantas, 2017: „Vazos namas Merkinėje: galimybė atgimti“, *Lietuvos žinios*, prieiga internete: <https://goo.gl/pmKL2G> (tikrinta: 2018-05-01)

169 Surdokaitė Ingrida, 2017: „Penki Dzūkijos regiono apžvalgos bokštai, kuriuos verta aplankyti“, *Dzūkijos veidas*, prieiga internete: <https://goo.gl/UbQvG2> (tikrinta: 2018-05-01)

Viena naujesnių, anksčiau dėmesio beveik nesusilaukusi istorinė Merkinės pasakojimo dalis, pastaruosius porą metų taip pat imta populiarinti – istorinė Merkinės rotušė. Tam įtaką padarė archeologo Žygimanto Buržinsko atlikti tyrimai ir 2015 m. išleista monografija „Istorinė Merkinės rotušė“, taip pat 2016 metais – “Merkinės – mažosios kultūros sostinės metais” – Merkinės krašto muziejaus inicijuotas Merkinės rotušės maketo sukūrimas ir pristatymas, sulaukęs atgarsių spaudoje, netgi maketo – rekordininko statuso.¹⁷⁰

170 Mičiulienė, Jūratė, 2016: „Merkinės rotušė – rekordininkė“, *Lietuvos žinios*, prieiga internete: <https://www.lzinios.lt/lzinios/istorija/merkines-rotuse-rekordininke/230463> (tikrinta: 2018-05-01)

Išvados

Kultūriniu pasakojimu būtų galima vadinti tam tikrą kiekvienoje kultūroje besikuriantį darinį, veikiantį kaip apjungiančioji struktūra. Ji jungia žmones ir suteikia jiems bendrą simbolinį pasaulį su panašia patirtimi ir lūkesčiais, įsitikinimais ir viena kryptimi nukreiptais veiksmais. Kultūrinio pasakojimo struktūrai iširti neleidžia nuolatinis tų pačių pasakojimo linijų kartojimas.

Šiuo metu daugiausiai iniciatyvos komunikuojant Merkinės kultūrinį pasakojimą rodo Merkinės krašto muziejaus darbuotojai. Jų dėka kuriami nauji kultūrinio pasakojimo įpaminklinimo ženklai: 2018 m. gegužės 19 d. atidengtas bronzinis karaliaus Vladislovo Vazos biustas, 2016 m. sukurtas rekordinio dydžio istorinės Merkinės Rotušės maketas ir kt. Tokie veiksmai sulaukia žiniasklaidos dėmesio, pritraukia kitus kultūriniu pasakojimu besidominčius žmones, stiprina miestelio bendruomenę. Visa tai daroma siekiant tęstinumo, dedant viltis, kad puoselėjant kultūrinį pasakojimą, atsigaus ir Merkinės miesto gyvenimas: bus labiau plėtojamas turizmas, kuriamos darbo vietos, atsidarys bent viena maitinimo įstaiga, apnakvindinimo įstaigos.

Grožinėje literatūroje kultūriniai Merkinės pasakojimai tarpsta kaip potencialūs įrankiai, tinkantys tolimesniam to pasakojimo akumuliacijai, naujoms jo formoms. Kartais grožinė literatūra pasitelkiama siekiant paliudyti Merkinės istorinę didybę, pvz., V. Krėvės „Milžinkapio“ eilutės apie Merkinės grožį cituojamos reprezentaciniuose tekstuose, medijose. Tuo pačiu tikslu naudojama ir S. Stacevičiaus „Giesmė apie Mekrinę“. M. K. Sarbievijaus tekstai nėra cituojami, tačiau jie minimi kaip liudininkai dabar stipriai komunikuojamo kultūrinio pasakojimo – V. Vazos. Nors grožinėje literatūroje gausu kitas Merkinės kultūrinio pasakojimo linijas iliustruojančių arba steigiančių motyvų (pvz., S. Stacevičiaus poezijoje nuolat vaizduojamos Merkinės kapinės, V. Krėvės „Šiaudinėje pastogėje“ nemažai žydiškosios Merkinės aprašymų ir kt.), jie paprastai nėra pasitelkiami reklamos, viešinimo, reprezentaciniais ar tam tikrų kultūrinių pasakojimo linijų aktualizavimo tikslais. Viešinant ir akumuliuojant kultūrinius Merkinės pasakojimus grožinę literatūrą (M. K. Sarbievijaus, V. Krėvės, S. Stacevičiaus) būtų galima pasitelkti ryžtingiau, fokusuojantis ne tik į „saugias“ eilutes apie gamtos grožį ir pilies didybę, bet praplečiant žiūros lauką ir į įvairesnes linijas, atsiskleidžiančias V. Krėvės prozoje, S. Stacevičiaus poezijoje. Tai: daugiakultūris Merkinės gyvenimas, žydiškoji XX a. pr. Merkinė, miestelio ir kaimo santykiai ir kt.

Dabartinę Merkinės kultūrinio pasakojimo skleidėjų situaciją galima būtų apibūdinti ir kaip žmogiškųjų resursų stoką, ir kaip gausą. Dažniausiai reprezentacinių, istorinių Merkinės knygų autorystė, taip pat ir muziejaus iniciatyvų veikla priskiriama beveik tiems patiems keliems asmenims: Černiauskų šeimai, Ž. Buržinskui. Šios kultūrinio pasakojimo akumuliacijos strategijos galėtų būti įvairesnės ir

gausesnės, jei būtų daugiau tokia veikla suinteresuotų žmonių. Kita vertus, dabartinio pasakojimo skleidėjai jau ir taip yra nuveikę pastebimų dalykų, o svarbiausia – ne valdžios organų įsakymu, o vedami asmeninio poreikio palaikyti kultūrinį pasakojimą. Šiuo metu taip pat svarbus turėtų būti ir dialogo bei bendradarbiavimo su valdžios institucijomis gerinimas, siekiant, kad žmonių iniciatyva puoselėti kultūrinį pasakojimą stipriau paveiktų savivaldos strateginius planus.

Literatūros sąrašas

Grožinė literatūra:

1. Aputis, Juozas, 2016: „Iš dienoraščių 1969 – 1990“, *Metai*, 5-6
2. Geda, Sigitas, 1999: „Sodinukas, kuris prigijo“, *Poetinis Druskininkų ruduo 1990-1999*, Vilnius: Vaga
3. Geda, Sigitas, 1981: *Žydinti slyva Snaigyno ežere*, Vilnius: Vaga
4. Geda, Sigitas, 1998: *Skrynelė svasioms pagauti*, Vilnius: Vaga
5. Gutauskas, Leonardas, 2014: „Eilėraščiai: Devyni laišakai tolimajam draugui J. A.“, *Metai*, 8-9
6. Krėvė, Vincas, 1945: *Šiaudinėj pastogėj*, skaitmeninė versija: <https://docs.google.com/viewer?url=http://antologija.lt/files/pdf/vincas-kreve-siaudinej-pastogej.pdf> (tikrinta: 2018-05-01)
7. Krėvė, Vincas, 1958: *Dainavos šalies senų žmonių padavimai*, Kaunas: Šviesa
8. Krėvė, Vincas, 2010: *Pas dangaus vartus*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla
9. Sarbievijus, Motiejus Kazimieras, 1958: *Miškų žaidimai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla
10. Stacevičius, Stasys, 2001: „Merkinės vienkiemyje“, *Kultūros barai*, 5, p. 48
11. Stacevičius, Stasys, 2008: *Ne ėriukai nakty*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla
12. Stacevičius, Stasys, 2011: „Giesmė Merkinei“, *Metai*, 2
13. Stacevičius, Stasys, 2012: „Poezija po tiltu Merkinėje“, *Druskininkų naujienos*, 2012 05 11
14. Stacevičius, Stasys, 2013: *Milda supaisys*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla

Kritinė literatūra ir kiti šaltiniai:

1. Assmann Jan, 2011: *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge: Cambridge University Press
- 2.
3. Bachelard, Gaston, 1993: *Svajonių džiaugsmas*, Vilnius: Vaga
4. Buržinskas, Žygimantas, 2015: *Istorinė Merkinės rotušė*, Varėna: Varėnos r. savivaldybės Merkinės kraštotyros ir genocido muziejus
5. Buržinskas, Žygimantas, 2017: „Vazos namas Merkinėje: galimybė atgimti“, *Lietuvos žinios*, prieiga internete: <https://goo.gl/pmKL2G> (tikrinta: 2018-05-01)
6. Černiauskas Algimantas, Mindaugas Lapelė, 2012: *Didžiųjų girių apsupty*, Vilnius: Gamtos pasaulis

7. Černiauskas Algimantas, Vykintas Vaitkevičius, Henrikas Gudavičius, 2004: *Merkinės istorijos bruožai*, Vilnius: Lietuvos Istorijos Instituto Leidykla
8. Daujotytė, Viktorija, 1998: *Tekstas ir kūrinys*, Vilnius: Kultūra
9. Donskis, Leonidas, 1996: *Tarp vaizduotės ir realybės: ideologija ir utopija nūdienos civilizacijos teorijoje*, Vilnius: Baltos lankos
10. Fishel, Harry, 2012: *Forty Years of Struggle for a Principle and the Years Beyond*, New Jersey: KTAV Publishing House
11. Greimas, Algirdas Julius, 1991: *Iš arti ir iš toli: literatūra, kultūra, grožis*, Vilnius: Vaga
12. Gudavičius, Henrikas, 2011: „Tikra novelė atsiranda iš ilgesio. Pokalbiai su Juozu Apučiu“, *Metai*, 2
13. Jankauskienė Aldona, Jonas Jurašas, 2007: „Menininkų ramybės oazė“, *Lietuvos rytas*, prieiga internete: <https://goo.gl/B8BcFq> (tikrinta: 2018-05-01)
14. Jonuškaitė, Birutė, 2012: *Tylos tiltai. In memoriam Stasys Stacevičius*, prieiga internete: <https://goo.gl/BMUpEd> (tikrinta: 2018-05-01)
15. Jurginis Juozas, Algirdas Šidlauskas, 1988: *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV- XIX a.)*, Vilnius: Mokslas
16. Kašelionis, Bronius, 2002: *Dainava: Seinų kraštas*, Vilnius: Kultūros paveldo centras
17. Kubilius, Vytautas, 1993: *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Amžius
18. Kudaba, Česlovas, 1987: „Merkinė“, *Mokslas ir gyvenimas*, 9, p. 16-17
19. Lietuvos statistikos departamentas, prieiga internete: <https://www.stat.gov.lt/en> (tikrinta: 2018-05-01)
20. Lotman, Jurij, 2004: *Kultūros semiotika*, Vilnius: Baltos lankos
21. *Merkinė – žydų miestas Lietuvoje*, prieiga internete: <https://www.jewishgen.org/yizkor/merkine/Merkine.html#TOC> (tikrinta: 2018-05-01)
22. Merkinės krašto muziejaus feisbuko paskyra: <https://www.facebook.com/events/1979520808968641/> (tikrinta: 2018-05-01)
23. Merkinės krašto muziejaus interneto svetainė: <http://www.merkinesmuziejus.lt/leidiniai-ir-publikacijos-apie-merkines-krasta/merkine/> (tikrinta: 2018-05-01)
24. Mičiulienė, Jūratė, 2016: „Merkinės rotušė – rekordininkė“, *Lietuvos žinios*, prieiga internete: <https://www.lzinios.lt/lzinios/istorija/merkines-rotuse-rekordininke/230463> (tikrinta: 2018-05-01)
25. Mumford, Lewis, 1961: *The City in History: It's origins, it's transformations and it's prospects*, New York: Harcourt Brace Jovanovich
26. Mumford, Lewis, 1966: *The Culture of Cities*, New York: Harcourt Brace Jovanovich

27. Narbutas, Sigitas, 2011: *Senosios Lietuvos literatūra 1253–1795*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
28. Nedzinskaitė, Živilė, 2011: „Tas valdovas, kuris liks visada ramus“: Žygimantas ir Vladislovas Vazos M. K. Sarbievijaus kūryboje“, *Literatūra ir Menas*, 3354, prieiga internete: <https://goo.gl/awqoaH> (tikrinta: 2018-05-01)
29. Nedzinskaitė, Živilė, 2012: *M. K. Sarbievijaus „miškų žaidimai“ (sylviludia): tekstologinė analizė ir imitacijos problema*, prieiga internete: <https://goo.gl/8ZYNhJ> , (tikrinta: 2018-05-01)
30. Paltanavičius, Saliamonas, 2017: *Nemunu per Lietuvą*, Vilnius: Terra Publica
31. Samalavičius, Almantas, 2012: „'Vietos dvasia' Christiano Norberg – Schulzo architektūros fenomenologijoje“, *LOGOS*, 71, p. 119-126
32. Schulz, Cristian Norberg, 1991: *Genius loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, New York: Rizzoli
33. Šilbajoris, Rimvydas, 1992: *Netekties ženklai: lietuvių literatūra namuose ir svetur*, Vilnius: Vaga
34. Stankevičius, Rimvydas, 2013: „Poetas S. Stacevičius išėjo į pūgą ir nebegriš“, *Respublika*, prieiga internete: <https://goo.gl/N7QvLZ> (tikrinta: 2018-05-01)
35. Subačius, Rokas, 2005: *Dramatiškos biografijos*, Vilnius: Mintis
36. Surdokaitė Ingrida, 2017: „Penki Dzūkijos regiono apžvalgos bokštai, kuriuos verta aplankyti“, *Dzūkijos veidas*, prieiga internete: <https://goo.gl/UbQvG2> (tikrinta: 2018-05-01)
37. Tamoliūnienė, Rimantė, 2014: *Įsikūrę prie Nemuno*, Kaunas: Kauno apskrities viešoji biblioteka
38. Vėlius, Norbertas ir kiti, 1970: *Merkinė*, Vilnius: Vaga
39. Volungevičius, Vytautas, 2015: *Pilies šešėlyje: teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys – Aidai
40. Zalatorius, Albertas, 1998: *Literatūra ir laisvė*, Vilnius: Baltos lankos
41. Zalatorius, Albertas, 2003: *Vincas Krėvė: nebaigta monografija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
42. Žukas, Saulius, 2001: *Vertybių kaita XX a. pradžios lietuvių literatūroje*, Vilnius: Baltos lankos